

YU ISSN 0350-185x  
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

# ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

## XXXIX

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горџан-Премк*, др *Ирена Грицакџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,  
др *Радослав Кайичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,  
др *Асим Пецо*, др *Михајл Пешикан*, др *Живојин Сићанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник  
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД  
1983

## О ПРИЛОЗИМА У СРПСКОХРВАТСКОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ НАУЦИ

### I

#### *Еволуција науке и еволуција научној предмета; уводне напомене.*

1.1. Историја сваке науке, па тако и лингвистике, може се посматрати из неколико углова. Нагласак у њеном проучавању може бити стављен на описе живота и делатности некадашњих научника, тј. на био-библиографски моменат. Затим — на то да се проуче поједина раздобља, правци или чак одређени идеолошки ставови, стилови или манири који су у тим раздобљима господарили над појединим наукама или над научношћу уопште. Није мање занимљиво ни то да се разгледају шире или специјалније теме обрађене у старим истраживачким делима, што ће рећи описи неких појава онакви какви су некада били давани. Управо ово треће, оваква илустрација ранијих напора, сужени сноп светлости који бацамо на пређене путеве, тражећи по њима увек исти предмет, често најживље дочарава слику о томе како су мислиоци све боље распознавали реалије, како су се лагано пели узлазном линијом запажања, разумевања и сцијентификације постојећег, како су у жижу њиховог интересовања доспевале ствари којих раније нису били свесни или нису ни могли бити свесни.

Овако схваћена историја науке, историја њених одређених садржаја, постаје посебно сложена када је у питању граматички одн. лингвистички приступ неком језичком феномену или језику уопште. Наиме, овде се напоредо са споменутим откривањем релативно брзо мењала и грађа коју су теоретичари откривали. Та грађа и сама стално доживљава своју еволуцију, своју унутрашњу, квалитативну историју, а не само неки квантитативни (или ноциозни) прираштај — што у већини других научних грана није тако изразит случај.

Једно је од обележја лингвистичке науке у XIX и XX веку то да су се збивања у језику и збивања у размишљањима о њему сливала плодотворније, ефективније него пре. У новијим епохама мишљење о

језику врши свој утицај на језик (један је од примера Вукова реформа, ту је, затим, снажан развој нормативистике), док језик постаје предмет пажљивог научног мишљења и сталног, повезаног праћења.

1.2. У овом раду дајемо преглед неких тврдњи и анализа које се односе на прилоге (адвербе), изречених у разна времена, у крајевима где су учили и примењивали свој језик представници српскохрватских говора. Док је такав преглед био прављен, пажњи нису измицале ни животне манифестације самих прилога, њихов постепени развитак одн. уопште лагани проток репертоара у којем су они играли своје улоге. У расправи се, дакле, преплиће један одсечак из историје науке о нашем језику са одговарајућим одсечком из историје језика. Истина, читајући ранија казивања о прилозима, где се тек постепено освајала вештина теоријског увида и тачног описа, не можемо лако сагледати право стање у тадашњој материји која се описивала. Не види се, нпр., да ли су се одређене прилошке речи у давним језичким раздобљима осећале и као везници, да ли су се пре двеста или сто година неки прилози могли ослањати на именице, као данас, или нису могли, да ли су се они у жиљом говору онолико слободно — или бар донекле толико — удруживали с глаголима као касније итд. Стога би приказ старијих резоновања, у начелу, морао бити пропраћен оградама, допунама, поређењима са данашњим стањем и коментарима других врста.

1.3. Разгледаће се више дела са нашег земљишта, у неку руку као репрезентативни узорак из одабране теме. Та дела су за ову прилику подељена на традиционална црквенословенска (представник је Граматика Мелетија Смолицког), затим старија, новија и модерна (представљена радовима Милке Ивић). На крају се укратко показује приступ овој врсти речи у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности, такође лингвистичког дела, савременог а истовремено најопсежнијег описног речника на тлу нашег језика, који се равноправно са уџбеницима и студијама, али у складу са својим специфичним задацима, исто тако бави нашом врстом речи. Као што се види, назначени исечак из граматике пратиће се — разумљиво, са много прескока — од времена када су још дотрајавале спекулације средњовековног типа, па све до данашњих тананих дедукција.

По диктату саме материје, овај приказ са коментарима дели се на два већа одељка који се битно разликују. У првом (црквенословенска, старија и новија дела) видљив је пут којим је ишла српскохрватска граматика да би прилоге генерално пописала са њихове структурне и семантичке стране и да би их класификовала за школске потребе, у најширем и најбољем смислу те речи. Често већ и сама подела грађе, нарочито код старијих аутора, говори о теоријским схватањима, а да се при том не појављују формално исказани ставови. У другом делу (модерне студије и Речник) наилазимо на обраду неких специфичних проблема одн. проблемских целина. Ови радови, за разлику од ранијих прилаза, указују на велику сложеност питања, а још више упућују на занимљива даља размишљања. Ту смо у већем обиму дали и властите анализе, на

које је навело комбиновано посматрање наше најновије теорије и језичке праксе. Главна пажња је посвећена лексикографској компетенцији у области значења и употребе прилога како их види савремена теорија, а расправља се и о стилским и жаргонским иновацијама у тој области.

Неће бити речи о фонетској одн. морфолошкој или етимолошко-лексичкој страни. И на том плану су у природи адверба настајале измене,<sup>1</sup> као и код сваке друге врсте речи, али нас овде занима једино семантичка страна.

### *Проблемска разноврсност.*

2.1. У вези с прилозима треба скренути пажњу, прво, на необичну хетерогеност ове врсте речи. Њоме се донекле објашњава и правда приметно несналажење, а и међусобно неслагање граматичара на страницама њихових радова где је реч о адвербима.

Прилози су врста која се по увреженој граматичкој традицији одржава као целина. Комплекс који се у граматици назива једним именом „прилози” оптерећен је опсежном проблематиком, која се тек у новије време почела пажљиво раширљавати, како у светској науци, тако и код нас. Сами прилози појављују се у реченицама са више неједнакости него што се понекад појављују речи подведене под различите граматичке врсте. Већином су *један човек* (број) и *неки човек* (заменица), или *нешто* (заменица) и *предмет* (именица), *двоје* (број) и *нар* (именица) међусобно ближи (по функцији, по значењу), него што су између себе блиски — а у ствари веома раздалеки у поменутиим својствима — *йочейнички* (свирати), *мило* (ми је), *изненада*, *заиста*, *улево*, *ноћу*, *прво*, *кишовито*, *врло*, *иш*, *забуном*, *мање* итд.

Ако пођемо од познате чињенице да се речи деле на пунозначне и непупнозначне (у друкчијој терминологији или у нешто друкчијим теоријским аспектима: аутосемантичне и синсемантичне, појмовне и функционалне и др.), долазимо до закључка да су прилози једина врста која се изразито дели између ова два типа (*йочейнички* — *врло*), уколико се споменутој подели прида општи значај, без детаљисања. О томе се у литератури чак говори као о „нужном злу”, као о недостатку у класификацији, истом таквом као што је и одвајање прилога (*мирно*) од придева (*миран*).<sup>2</sup> Наглашавамо да се прилози изразито деле између та

<sup>1</sup> Неколико примера нађених у најстаријем, Струшком препису Душановог законика: *сага* = сада, *кади* = када, *стрмоглавѣ* = стрмоглавце, *до гдѣ* = докле, *виноу* = увек, *пакѣ* = такође итд.; *потомъ* = онда (у корелацији „ако ... онда”), *вѣкѣ* [вѣсе] = више и др.

<sup>2</sup> И. Клајн, *Pridevske zametice ili pridevi?* Јужнословенски филолог 34, 26—29. Аутор се ограђује да се и код других врста појављују гранични случајеви или изузеци. О таквој дилеми, као и о сумњама у јединственост прилошке врсте, писао је А. Смирницки, кога цитира М. Ивић, *О српскохрватским прилозима „за начин”*, Јужнословенски филолог 35, 4.

два готово диспаратна типа, пошто се иста појава, далеко мање изражена, може запазити и код неких глагола, а на особен начин и код заменица и бројева.

Сем тога, у овој врсти има и других репартиција. Тако су прилози речи које, с једне стране, модификују неке друге врсте (и властиту врсту), или их само истичу, што не значи модификацију, а с друге стране, они различитим путевима истичу или модификују и целе реченице. Модификујући једну врсту, нпр., глаголе, они могу модификовати према екстерним моментима (*ујућро* одлазим) или према интерним (*журно* одлазим). Даље, неки прилози каткада теже некој другој врсти (нпр., *иде, када* служе данас и као везници), као што и речи из других врста понекад наступају као прилози (стао је *исјред* — предлог као прилог). Прилози се са лакоћом могу постављати у неколико различитих функција (*мноћо* ради — права прилошка функција, по дефиницији; *мноћо* новца — именичка функција; скитање *ноћу* — придевска функција).

Дубоко историјско порекло показане чињенице — да се међу прилоге сврставају разнородне лексеме, тј. да за њих није резервисано више од једне граматичке врсте, барем у класичној граматици — треба највероватније тражити у језичким системима и граматицима удаљеним од нас. За потврду ове претпоставке била би потребна опширна анализа, како старих језика, тако и старих граматичких списа.

2.2. Адверби као врста речи привлаче још једном својом особеношћу, и то привлаче како теоретичаре, тако и саме језичке субјекте, говорнике, писце, покретаче специјалних жаргонских творевина или стилских новина. Ово што сад спомињемо спада, ако не увек у сасвим нове тековине изражавања, а оно у савремена открића о употреби адверба. Наиме, прилози — при чему првенствено у положају поред глагола — као ретко која врста, или чак као ниједна друга, могу да допринесу одређеном типу исказивања мисли које није непосредно референцијално, него асоцијативно. Прилози се не „прилажу“ сваки пут уз глаголе у циљу сабирања значењских чинилаца („снажно грми“ = грмљавина чији је интензитет снажан), већ се између њих и глагола понекад врше комбинације и рекомбинације значења које доводе до сугестивних појмовних једињења, до „појмотворности“ („виолетно грми“ = грми из тешких, љубичастих олујних облака, в.т. 7.4.3). Такве везе, рекло би се, нису истините, али су и мисаоно и декларативно ипак ваљане; нису сегментиране већ су стопљене, што ниуколико не треба да омета изражавање. Одсуство тачности у тим и таквим примерима, који се умножавају нарочито у модерној књижевности, представља природну последицу данашњих тежњи да се у израз унесе свеже стваралаштво, и чак и игра. На таквим примерима се осведочавамо да лексички бесмисао („виолетно грми“) још увек не мора значити и суштински бесмисао (као што би било, рецимо, „одгојено грми“).

О свему томе биће говора даље.

## II

*Појавља о прилозима у црквенословенским и сѣларијим  
српскохрватским уџбеницима.*

3.1. На првом месту интересује нас црквенословенска Граматика Мелетија Смотричког, и то, разумљиво, она њена варијанта из које су учили Срби, иако предмет њеног поучавања и није био српски језик. То је Поликарповљева варијанта која је иницијативом митрополита Павла Ненадовића била прештампана 1755. г. у Римнику.<sup>3</sup> Држећи се само оних места где је реч о прилозима, примећујемо да Смотрички има доста исправних морфолошких, лексичких и семантичких запажања, поред неких дубиозних и чудних, док су му синтаксичка тумачења даљена од задовољавајуће слике са данашњег гледишта.

На стр. рђи (188) почиње излагање о нарѣчїи, где се каже да се нарѣчїе прилаже имену или глаголу, ради њиховог ближег тумачења. Оно може имати, поред „вида“ (неизведени и изведени прилози), „на-чертанија“ (прости прилози и сложени са префиксима), „уравненија“ (ступњевни поређења), још и многобројна „знаменованија“, тј. значења (време, место, „качество“, „количество“ — количкѡ, повеликѡ; „число“ — дважды, вторицею; даље, „чин“, тј. редослед — прѣвѣ, посѣмѡ, вконецѡ; „случај“ — ту се наводи послѣчаю и прѡчѣа; „повеленије“, — примери су: прїиди, принеси, које треба, највеговатније, схватити као „ближе тумачење глагола“ у примерима типа прїиди видѣти, принеси пити; „увѣштаније“ — како, вѣсна, вѣло; „уподобленије“, „недоуменије“, „ускореније“, „указаније“ итд.). У даљем излагању о предлозима и везницима промичу лексеме послѣ, прѣжде (или: обаче), што сведочи, како о суштинској амбиваленцији ових речи, тако и о ауторовој несигурности у синтаксичким питањима. На стр. ѣв (202) реч паче се назива „частица“, исто тако и реч оубѡ на стр. сѣї (211): то је термин (частица, партикула, чечца) којим ће се касније обухватати неке лексичке јединице увршћиване пре тога међу прилоге.

Синтаксички део излагања о „наречијима“ тече од стр. ѣл (230). Ту се, сада, тврди да она појашњавају имена, глаголе, „причастија“ „дејепричастија“ и сама себе. Појашњавање имена поткрепљује се примерима где прилог функционише као предлог (где има предлогѡвѣ свойство) — внѣтрѣ домѣ, далече града, а исто тако мало цѣломѣдрїа; или где његов компаратив одн. суперлатив стоји са генитивом — скорѣе слезы. Смотрички говори о слагању истог прилога (у ствари, реч је сада о предлогу) са генитивом и дативом — прѣмо мене свѣтѣтъ/прѣмо мнѣ творитѣ, где избор падежа зависи од значења: у првом случају „согласије“, у другом „разгласије“. Проблем слагања с падежима протеже се на пример трїици лѣтомѡз = три пута „годином“ тј. годишње,

<sup>3</sup> Ово је била једина опширнија граматика црквенословенског језика која је могла послужити и Хрватима, све до појаве Institutiones, 1822. г., Ј. Добровског. За Хрвате она није била без значаја, због глагољског богослужења. У сложени историјат њених одјека на хрватском земљишту овде се не може улазити.

као и на то да, нпр., токми или точио може, према аутору, стајати са сваким падежом: ту се, очигледно, има у виду међусинтагматска одн. међуреченична служба. Уз синтаксичко поглавље о прилозима иде и запажање да се корелат прилога тако може изоставити (тако на невеси и на земли), а исто тако и мала расправа о двојној негацији — пошто су речи за негацију прилози: она Смотричком изгледа неправилно, јер се противи здравом разуму.

Овај преглед одсликава разнолика лутања на почецима наше граматике. Она су, разуме се, била условљена теретом традиције, због које дуго нису били разјашњени ни сама природа црквенословенског језика, ни домет грецистичког утицаја у њему, а понајмање присуство и улога говорне стварности у појединим књижевним словенским језицима. Видљива је и немоћ да се продре у срж појава: господарила је дескрипција, најчешће по површини језичких збивања, уз наивне класификације, тј. без суштинске анализе надређених законитости, као и без разуђивања у дубину. Треба ипак подсетити да је у овом кратком приказу одабрано једно од најсложенијих граматичких поглавља.<sup>4</sup>

3.2. Као следећи долази осврт на дела Вука и Даничића у одсецима које обрађујемо.

Овај период граматике код нас карактерише приметна равнодушност према класичним „непроменљивим” речима.<sup>5</sup> Морфолошки су то и иначе скоро мртве лексеме (неки прилози имају ступњеве поређења, а поред тога у овој групацији има фонетских варирања), док су синтаксички оне у то време биле тако рећи незапажене. И сама синтакса, тј. наука о додирима и међудејствима, била је тада донекле у сенци других лингвистичких грана, које су се бавиле изолованим лексичким јединицама. У том смислу приметна је разлика у поређењу са старијим периодима, када је за синтаксичка питања било више интересовања, истина, често са стилистичким примесама.

Тако, у Вуковој „Писменици сербскога језика” из 1814. године постоји глава „О несклањајемим діеловима говоренња”, где се, између осталог, указује на то да прилози могу показивати место, време, „качество”, „количество”, уподобљавање, питање и одрицање. (У терминологији се примећују одједи из старих црквенословенских одн. руских уџбеника.) У „Српској граматици” испред Рјечника из 1818. године каже се: „О нарјечијама, о предлозима и о междуметијама [везници нису споменути — И.Г.] није тријебе говорити, зашто су овђе у рјечнику”. Сличан је био и Даничићев однос према овим речима. Његова „Мала српска грамика” из 1850. г. проширена је касније у „Облике српског језика”, који су доживљавали нова издања све до пред крај XIX века.

<sup>4</sup> Граматици Смотричког се не може порећи на многим местима добра логика, мада за наше појмове најчешће фокусирана изван саме лингвистичке суштине. В., нпр., лепу опаску (стр. 55' = 202' и д.) да су инструментали типа лицења че мнѣ, зѣбани вѣль у ствари „синегдохически” (спадају у сликовиту, небуквалну синтаксу): они своде карактеристику привидно приписану целом субјекту на један субјектов део.

<sup>5</sup> Уп. И. Грицкат, *Положај синтаксе у Вуково време и у Вуковом делу*, Ковчежић 12 (1974, Београд) 56—60.

У свим тим списима на непроменљиве речи се обраћа минимална пажња, или их уопште нема. О предлозима Даничић говори тамо где проучава падеже.

Поводом Вука и Даничића у овом контексту треба учинити две напомене. Једна констатација, која лако може да измакне пажњи, јесте та да Вук у Писменици, набрајајући прилоге, поред *иу*, *ууиура* и др. спомиње и *на другом мјесту*; поред *онда*, *скоро*, *лани* — и *сваки дан*. Ово је приметак идеје о функцији која је изван облика или значења, идеје која је у српскохрватској граматици тек у XX веку нашла свој пуни израз. Друга значајна чињеница састоји се у томе што су и Вук, а у неупоредиво већим размерама Даничић, у својим речницима дефинисали непроменљиве речи, улазећи на тај начин дубоко у њихову природу. Кратко и упрошћено казано, увиђала се лексичко-семантичка природа тих речи у свој својој разноврсности, али се под њом превиђала њихова синтаксичка вредност и граматичка тежина.

3.3.0. Даље наилазимо на две књиге посвећене специјално синтакси, што је била новина на нашем земљишту.

3.3.1. Хрватски филолог Адолфо Вебер Ткалчевић, у књизи „*Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*” (истоветна издања 1859. и 1862. г., Беч) напомиње да је своје дело израдио према Словници Ангуна Мажуранића, али и уз помоћ Вукових, Вразових, Курелчевих, Шулекових, Бабукићевих и других списа. Његова Складња је синтакса која садржи класична синтаксичка поглавља — проста и сложена реченица, одређени и неодређени придевски вид, слагања међу деловима реченица, падежи и њихови предлози, глаголи и њихови видови и начини, везници, ред речи, чак и версификација. За прилоге се овде није нашло места, пошто се ниједан аспект њихове синтаксичности није још осетио.

3.3.2. Граматичко освежење представља мало позната у нашој науци књига Саве Сретеновића, српског филолога и историчара, у којој су синтакса у стандардном смислу и одељци о непроменљивим речима скупљени уједно, као проблемска целина. У првом издању (1853, у Београду) то се дело зове „Немѣњяюће се рѣчи и словосочинѣние србскогъ езика”, у другом (1861, у Београду) скоро идентично, а у трећем (1865, у Биограду) „Немијењајуће се ријечи и синтакса српског језика”. Наша се врста у прва два издања назива нарѣчја, у трећем нарјечице.

Писац тумачи: прилози су речи које служе да боље искажу смисао придева и глагола, а могу се разматрати са гледишта постанка и значења. Што се значења тиче, овде опет видимо својеврсну исцепканост, мању него код Смотричког и друкчију него код Вука. И даље се лута при покушајима да се разни значењски партикуларитети подведу под неку ширу категорију. Прилози, према Сретеновићу, показују својство (долазе на питање „како”), количину (на питање „колико” или „колико пута”), време (на питање „кад”, „откад”, „докад”; затим, почетак радње — *већ*, трајање, „повторавање” које је у 3. издању преведено као „на-



ставак” — *исјочейќа, ойей*); даље, место (*иде, ойќуд, куда*), истинитост (а. питајући прилози — *је ли, зар, збиља*; б. потврђујући — *истина, зам-ста*; в. нагађајући — *као, као-ђоја, може бићи*; г. одричући — *не, нимало, никако, сасвим*; д. ограничавајући — *иоле, ван, бар, једва, йошово*). Заслужује признање покушај да се семантичка категоризација осмисли по новоме. Ипак има много знакова да ствари у том правцу нису биле домишљене до краја. Реч *збиља* је „питајући” прилог, јер је у ауторовој свести тог часа само упитна служба, не и потврдна; слично томе, њему је *сасвим* одрични прилог, пошто замишља контекст са негацијом.

И овде се појављују колебања и забуне око неких речи које могу служити и као прилози и као предлози (*близу, више*), па се каже да прилози управљају падежима; а ту се омашком наводе и *чрез* и *уз* и још неки. На даљим страницама, усред поглавља о предлозима, налазимо на „нарјечице” с генитивом: *усред, йослије, збој, зарад, йорад*; даље — према Сретеновићу — *осим* и *разма* не стоје увек с генитивом, јер се говори и овако: „сви осим ја”. Поводом предлога с локативом: „седмим падежом управља и нарјечица *йрема*” — „он је према мени ништа”.<sup>6</sup> Видимо колико су овде многи појмови још увек неискристалисани — али не заборавимо да се извесна кристализација у овој области језичких појава врши још и дан-данас.

У одељку о везницима спомиње се подврста „изјасњавајући”, и ту налазимо „свезе за меру” — *колико, йолико*, затим „за ред” — *најйфе, йошом, даље, најзад*. Сретеновић је, наиме, осетио да неке од ових речи у одређеним положајима одступају од основне карактеристике прилога, тј. од напред предложене дефиниције да они ближе одређују смисао појединих врста речи: изменивиши традицију, он је покушао да такве случајеве лансира међу везнике.

У делу који представља синтаксу у ужем смислу читамо да се подмету додају „изјасњавајуће” а прироку „допуњавајуће” речи (наша каснија одредбеност и допунскост). Размишљање о тој језичкој чињеници још увек је недорађено. Према неким Сретеновићевим примерима и прирок може имати „изјасњење” у облику прилога: „мало учио”, док је „учио у школи” — „допуњење”; ова опаска и јесте ближа истини, али даља од властитог постављеног правила.

Код Сретеновића такође налазимо, у заметку, идеју о реченичној функцији. Није неумесна његова напомена да као узвици могу стајати разне речи, па и прилози, уколико се употребе тако да се њима исказују „душевна осећања”. Уосталом, превазилажење лексемског принципа функционалним видимо и на другим местима, рецимо, тамо где писац уз супротне везнике (*а, нејо* и др.) ставља и *йри свем йом, нејледајући на йо*.

Укупно узевши, Сретеновићев рад чини мост према новијим граматичким делима, са њиховим осавремењеним погледима на адвербе.

<sup>6</sup> Инсистирање на неким предлошким лексемама као на прилозима понекад настаје, још и код Смотричког, због етимологизирања. Тако се реч „према” стално везује за *цсл. прѣмо*, а преко њега за *прѣмо*. В. у Миклошићевом речнику примере са *прѣмъ* под *прѣмъ*.

Истина, овај мост као да води у нову епоху са две разне обале: с једне стране, од средњовековних општесловенских и рускословенских граматичких традиција, а с друге, од вуковско-даничићевског лингвистичког комплекса, пошто су ту одговарајући утицаји видни, а и наглашава се жеља да се рад двојице великана достојно допуни оним поглављима која су код њих скромније обрађена.

*Новије српскохрватске граматичке и друкчији погледи  
на проблем.*

4.1. Разгледана су поглавља о прилозима само у неколико познатијих дела наших иначе многобројних граматичара, и то почев од Стојана Новаковића па до колективне загребачке Приручне граматике из 1979. г. У њима је, природно, видљив даљи напредак у разумевању и тумачању наше врсте речи. У вези с овим раздобљем није толико битно да се обухвати већи број граматика, нити да се иде по писцима (наиме: ко је шта приметио — а ставови се врло често понављају), него је корисно да се изнесе слика о томе како су се поступно рашчишћавала извесна начелна питања, раније недовољно избистрена. Тиме у умањеној перспективи понављамо методски поступак, назначен на почетку: тражење одређених садржаја дуж развојне линије граматичке науке.

Најпре неколико општих напомена. У радовима из ових осамдесетак година прилози се све више везују и за синтаксу. У поглављима која се тичу обличних а не синтаксичких момената говори се ту и тамо о творбеним карактеристикама: било о речима из којих се прилози изводе, било о прилошким наставцима (тако, Ст. Новаковић<sup>7</sup> и Т. Маретић<sup>8</sup> указују на наставке *-да, -де, -амо, -це, -ке, -ице*, што може представљати занимљиве семантичке индикације). На степеницу индоевропске компаративистике диже етимолошка тумачења прилога А. Белић.<sup>9</sup> — Традиционално су прилози десетинама година ишли међу непроменљиве речи. Код А. Белића (о.с.) они стоје, заједно са бројевима, у категорији која је равноправна с именицама, глаголима и др., док се под исту такву, равноправну категорију, названу „одношајне речи”, подводе предлози, везници и речце. Састављачи Приручне граматике, изједначивши пунозначност са променљивошћу, ставили су прилоге у променљиву класу.<sup>10</sup> — Као основна дефиниција прилога увек се јавља ближе одређивање глагола, придева и других прилога. Око ближег одређивања именица (и заменица) настају разлике, пошто су ту у питању, заправо, неједнаке функције у реченици, које треба претходно утврдити. — Семантика се најчешће своди на место, време и начин (при чему понеки прилог лута

<sup>7</sup> *Српска граматика*, II изд. (1902, Београд).

<sup>8</sup> *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III изд. (1963, Загреб).

<sup>9</sup> *О језичкој природи и језичком развоју* (1941, Београд) 105. и д., нарочито 114—116.

<sup>10</sup> Е. Барић, М. Лончарић . . ., *Приручна граматика хрватског књижевног језика* (1979, Загреб) 65.

између ових значења), у најновије време са потподелама, допунама или друкчијим именовањем.

Нашој пажњи се, дакле, у овом раздобљу намећу не аутори, него проблемске целине које су овде биле у великој мери савладаване. Дошли смо до закључка да је теоријски најзанимљивије проговорити: а) о разграничавању између прилога и неких других врста речи, б) о сагледавању улоге реченичне функције (одн. различитих функција, различитих типова функционисања) када је реч о прилозима, в) о постепеном увођењу у овај круг проблема појма модификовања целе реченице.

4.2. У највећем броју школских граматика издаваних до другог светског рата говорило се о 9 врста речи (5 променљивих и 4 непроменљиве: прилози, предлози, везници и узвици). На тај начин за речце се ту није налазило места, а многе „мале“ лексеме којима дефиниција о прилозима очигледно није одговарала смештале су се упркос томе међу прилоге, или су се просто прећуткивале оди. превиђале.

Када је у нашој граматичкој литератури било говора о речцама, појединци су употребљавали тај термин у смислу: кратка, „безначајна“ реч. Тако, нпр., Новаковић, који на истој страни назива *не* и речцом и прилогом,<sup>11</sup> или Маретић, који каже: „ријечца *не* је такође прилог”,<sup>12</sup> или Белић: има прилога-речца којима се речи на изванредан начин истичу (*још, баш, чак, можда, ваљда* и др.).<sup>13</sup> Касније су се речце издвајале као врста речи, већег или мањег опсега, зависно од тога у којој су се мери ту укључивали ранији прилози а каткада и поједине речи из других врста. А. Белић у свом капиталном лингвистичком делу тумачи: постоји једна врста одношајних речи на коју се доскора није обраћала пажња; то су речце којима се износи став, „било онога ко говори било о оном о чему се говори“ [да ли је оваква дисјункција логички на свом месту? — И.Г.], и њих треба разликовати од прилошких речи (у те речце спадају *дакле, заиста, ипшину, наравно, можда*). Одмах даље он говори о „речцама или партикулама“ којима се једна реч ставља насупрот свим другим, а које су најчешће „свезице или прилошке речи“; и он је ту био, *само* он није хтео, он *иак* није хтео итд.<sup>14</sup> Ово треба разумети тако да ту прилози одн. везници стоје у функцији оне врсте која се проглашава речцама. Белић дословце каже још и ово: „Појам о речцама у данашњој литератури врло је релативан. Неки научници ... под тим називом обухватају и све прилоге, предлоге и свезе ...”<sup>15</sup>

У познатом делу М. Стевановића заузет је јасан став. Речце савременог језика су „по пореклу и обликом својим ... најчешће прилошке речи или везници“; издвајамо их у посебну врсту због њихове функције. Ту спадају модалне речце којима се износи лични став говорничков — *дакако, заиста, ипшину, јамачно, можда, ваљда, збиља* итд.; исто тако

<sup>11</sup> О. с. 404.

<sup>12</sup> О. с. 523.

<sup>13</sup> *Грамајика српскохрватској језика за други разред средњих и сиручних школа*, II изд. (1934, Београд) 116.

<sup>14</sup> О *језичкој йрироди* ... 136—139.

<sup>15</sup> О. с. 138.

и „све оне речи које служе за било какво истицање”: *међутим, њак, само, баш, бар*. У ову врсту иду, исто тако, *да* и *не*, затим *ево, ејмо, ено, зар, ли*.<sup>16</sup>

Донекле слично објашњава Приручна граматика. „Посебну врсту прилога чине ријечи које су по облику прилози, али се не прилажу појединим ријечима или дијеловима реченице, него цијелој реченици.” То су честице (ријечце и модалне ријечи); „Неки пак граматичари и те мале ријечи убрајају у прилоге”.<sup>17</sup> Речце у стандардном смислу у овој књизи су оне речи које исказују став говорников: порицање (*не*), питање (*ли, зар*), тврдњу (*да, јесћ, свакако*), нестрпљење, жељу, задовољство (*бар, чак, и, једва, још, нишћ, ојеш, њек*), равнодушност или допуштање (*макар, било, јод*), властити дојам, оцену (*доистћа, можда, наравно, њошћуно, скоро, вјеројатћно, веома, врло* и др.). Овамо иду и поштапалице (*овај, чуј, веле*) (214—215).

Овај мали одељак се прикључује низу разних настојања да се речи које значе став и које не одређују ближе неке друге врсте одвоје од прилога. Треба се, међутим, чувати тога да се, идући за реченичним значењем, уз речце које исказују став, „властити дојам, оцену”, не придодају и оне речи које првенствено ипак ближе одређују другу реч те представљају праве прилоге. Ако неко каже да је „ствар потпуно погрешна” или је „дете врло лепо”, постоји, несумњиво, став говорника о степену погрешности или лепоте, као што је, уосталом, „став” већ и у томе што је нека ствар процењема као погрешна, а дете као лепо. Али такво *њошћуно* или *врло* значе процену предиката, за разлику од наведених на истом месту *доистћа, можда, наравно*, који значе говорников став према предикату одн. целом исказу.

У Приручној граматичи се каже и ово: „Посебном врстом прилога сматрају се везници. Називају се везнички прилози.”<sup>18</sup> Овде, заправо, имамо различите ствари. Прво, прилоге који могу функционисати везнички, нпр. *јде, кад, одакле* и сл. при везивању у сложеним реченицама (213); друго, скупове од две или више речи — а ту могу учествовати и прилози — који такође врше службу везника: *ма јде, осим кад* (213); треће — што представља теоријски сасвим другу раван — чињеницу да неко уопште назива везнике прилозима. Тако, на стр. 384, где се говори о саставним реченицама, стоји ово: „Ако је у исходној реченици који од прилога *и, ња, њак, ње* или занијекани . . . при склапању спајањем ти се прилози мијењају у саставне прилоге за спајање: *и, ња, њак, ње* . . .”; пример: „Ту му се . . . омакну нога и он наглавце слети у снијег”. У истом плану размишљања налазимо и „раставни прилог”: „Непрестано је тонуо у сан или се дизао до голе неке јасноће” (386). Такође и „супротни прилози” *а, али, но, нећо, већ*: „Наслонила се једном руком на зид куће а другу је руку спустила низа се” (385).

<sup>16</sup> *Савремени српскохрватски језик* I (изд. 1970, Београд) 383—385.

<sup>17</sup> Стр. 139.

<sup>18</sup> Стр. 139, слично 213.

Разлози за овакво темељито одступање од подела на врсте, уобичајених у нашој граматици, за нас још нису засада довољно убедљиви. Међутим, ситуација с везницима одиста није лишена своје особене проблематике. У одређеним значењима и функцијама везници се тесно преплићу с прилозима (в. и напред, где је споменуто како А. Белић говори о „речци” *и*: „И он је ту био”). Тако, значења везника *и* протежу се по дијапазону који иде од правог везничког („Ивица и Марица”), преко везничког истицајног („и он је ту био” у значењу „он је такође ту био” — подразумева се „други *и* он”, а то у многим језицима већ није замењиво копулативним везником), па све до допусног значења („ако уопште и дође”; у оквирима тог значења разне нијансе могу се исказивати помоћу *још* *некако*, *додуше*, *бар* и др.;<sup>19</sup> у другим језицима се такође констатују разне лексичке специфичности). Слично налазимо код *нејо*: обично везничко значење видимо у: „Није зелен него плав”, али је другачије кад нови одсек разговора почиње овако: „Него реци, шта ти мислиш о томе?”. Овде се *нејо* претвара у својеврсни модификатор који имплицира говорникову преоријентацију: „А сад ми реци нешто друго: шта ти мислиш о томе?”. Исто је то и код *али*: „Ја хоћу, али он не да” — супротни везник; „Кад ја дођо’ на воду Ситницу,/Ал’ Ситница мутна и поводна” (народна песма<sup>20</sup>) — *али* служи говорнику да изрази неочекиваност призора (*кад оно*, *кад ње*).

Овакви примери већ спадају међу питања која се баве променама функција. Разумљиво, промена функције је блиско повезана са преласком у другу врсту речи. Степен околиналности у тој појави треба да служи као мерило за одлуку да ли да се нека реч смести (*и*) у другу, врсту, или ће се само указати на могућност њене променљиве употребе, у синтаксичким а не класификационим оквирима.

4.3.0. Назначено је да ће се даље говорити о функцијама, али би тачнији израз био — о функционисању: функционисању било оног лексичког материјала који може заузимати место прилога, било самих прилога у разним, по дефиницији неадекватним за њих положајима.

4.3.1. У рудиментарном облику могло се видети како већ Смотрички уводи међу прилоге понеке обрте који синтаксички функционишу као прилози. Истина, ту су вршила извештајан притисак на ауторове судове и тадашња правописна правила о спајању речи. Код њега су прилози по *семъ*, в’ *конецъ*, по *случаю* написани везано. Нећемо заборавити да су и неки савремени прилози састављени од по две речи, нпр., *ио-шом*, које се, заправо, ни по чему не разликује од „по сем”, тако да би оно за неку друкчију ортографију представљало синтагму. Код Вука се међу прилозима спомиње на *друјом мјесту*, *сваки дан*; код Сретенковића *може биши*, *ири свем шом*, *не љедајући на шо*, о чему је већ било говора.

У делима новијих граматичара ова идеја се разрађује даље, имплицитно или експлицитно. Ст. Новаковић ставља поднаслов „Прилози

<sup>19</sup> В. обраду везника *и* у Речнику САНУ.

<sup>20</sup> В. обраду везника *али* (1. в) у Речнику САНУ.

од реченица”, тумачећи затим како се догађа да се читаве реченице скамењују у прилоге: *ако бої да, бої зна, дај буди*.<sup>21</sup> А. Белић, који, као што смо видели, одваја речце као посебну врсту одношајних речи и увршћује у њу *дакле, заиста, наравно* — додаје уз ово и уметнуте реченице: *како ми се чини* и др.<sup>22</sup> М. Стевановић говори о одређивању глагола по моменту места, времена или начина, па истиче да се ти моменти исказују било прилозима, било синтагмама (*овом улицом, свако јушро*); овде се, дакле, та двојака могућност изричито наглашава. Слично он поступа кад говори о речцама (а оне су, као што већ знамо, својеврсна „продужена рука” прилога), пошто у поглављу „Речце” наводи: „За обележавање личног става . . . тј. за означавање модалности . . . употребљавају се и цели модални изрази”: *без сумње, нема никаквої сїора, разуме се* и др.<sup>23</sup> Приручна граматика, у „Синтакси”, излаже шта су „приложне ознаке”, придајући том термину шире значење него што је прилошка функција. То могу бити прилози, предложни изрази (*їред зору*), падежни изрази (*їшої дана, похита коїлу, браїу се спава* итд.). Аналогно Белићевим и Стевановићевим опаскама везаним за речце, овде читамо да службу речца врше и многобројни скупови речи и целе реченице: *їако реїи, све у свему, боље рекави, као їїшо знаїе* и др.<sup>24</sup>

Овај преглед сажето сведочи о томе да је у класичну „морфологију” лагано продирао синтакса, тако што се све боље схватало да службу многих облика могу да врше и синтаксички елементи. Већина горе наведених падежних израза, синтагми и целих реченица, датих било међу прилозима било међу речцама, одиста врше адвербијалну службу, и то у већ уобичајеном проширеном значењу тог термина, тј. и као одредбени и истицајни чиниоци уз поједине речи и као модификатори већих целина. Међутим, идући за прилошком функцијом, треба и даље разликовати адвербијалну природу од „ад-вербијалног” положаја у техничком смислу. Додаци типа *овом улицом* одређују глаголску радњу, али стоје на граници правог прилошког функционисања; додаци типа *коїлу, браїу* (из Приручне граматике) не садрже прилошко значење у стандардном смислу.<sup>25</sup>

Има и других улазака у прилошку функцију — улазака лексике из других врста речи, а не улазака синтагматике или синтаксе.

Код речи *близу, више*, истовремено прилога и предлога, ситуација изгледа ближа хомонимности него хетерофункционалности (уп. примедбу на крају т. 4.2). У праву проблематику промене функције, тј. функционисања неких других речи као прилога, спадају начелно друкчији случајеви: на пример „Надмудрио је све осим сестру”, где *осим* преузима на себе службу прилога (овде тзв. глаголског прилога: *изу-*

<sup>21</sup> О. с. 406.

<sup>22</sup> О *језичкој їприроди* . . . 139.

<sup>23</sup> О. с. 377 и 383—384.

<sup>24</sup> О. с. 344 и 215.

<sup>25</sup> Адвербијално одређивање се каткада схвата врло широко, тако да се у њега увршћују, поред падежа с предлозима и без предлога, такође и додати инфинитиви и супини и др. В., нпр., Х. Јелит, *Studien zum Adverbium und zur adverbialen Bestimmung im Altkirchenslavischen* (1961, Мајзенхајм ам Главн).

зимајући).<sup>26</sup> Овамо иду и раније споменуте прилошке службе везника. *и* = такође, *и* = додуше итд. Такво је и јављање предлога у функцији прилога у делимично елидираним реченицама типа „Стао је испред”.

4.3.2.0. Следеће је питање — функционисање самих прилога у разним службама. Ту треба разлучити две варијанте, истина, блиске: прилози, с једне стране, могу функционисати донекле различито али остајући у својој врсти по нормама важеће граматике; а могу, с друге стране, преузимати службе из неких других врста, донекле слично ономе како су малопре наведени предлог (*осим*) и везник (*и*) преузимали службу прилога.

4.3.2.1. Две синтаксички неједнаке али чисте прилошке службе представља одређивање, рецимо, глагола, тј. прилагање уз глагол (он много ради) и „прилагање” уз именицу (много новца). У граматикама је чак дуго истрајавала формулација да прилози ближе одређују глаголе, придеве, друге прилоге — и именице. Под овим су се најчешће подразумевали случајеви типа „много новца” (иако постоје и друге синтаксичке могућности). Прилог има овде именичку функцију: „мноштво новца” (при том „одређивање” ту није интерног већ екстерног типа), те се тиме ова ситуација одваја од прва три случаја. Разумљиво, та недореченост у уџбеничким тумачењима била је давно запажена, па се указивало посебно на прилоге за количину, који „стоје уз именице”.<sup>27</sup> М. Стевановић, осим што говори о овој могућности у морфологији, ставља то и у друкчији контекст, чисто синтаксички. Он наглашава да субјекти могу бити и непроменљиве речи, у првом реду количински прилози, који често имају вредност именице: „Много њих је настрадало”, „Доста се пријавило за упис”.<sup>28</sup> Наравно, сама именичка функција није нужно везана за субјекат. Може се рећи „Дошао је са много њих” или сл., а ту се, упркос испадању из субјекатске улоге, ништа не мења начелно.

Овде је прилика да се подсети како прилози, у ствари, могу стајати и уз заменице, на шта се раније заборављало: *мноо* њих, а не само *мноо* новца,<sup>29</sup> као што је прилика и да се узгред спомене акцидентално присуство заменице као таквог прилога: *нешто* новца, а не само *мало* новца.<sup>30</sup> Нису се спомињали ни бројеви у функцији прилога: „Прво, да видимо”, а не само „Најпре, да видимо”.

Анализу речи *мало*, *нешто* као одредаба уз друге речи и као самосталних јединица у именичкој служби проширићемо још неким запажањима.

<sup>26</sup> Не могу се сви предлози у савременом књижевном језику престојавати на овај начин, чак ни они који су по семантици најсроднији са неким предлозима који се лако престојавају.

<sup>27</sup> Нпр., А. Белић, *Граматишка* ... 115.

<sup>28</sup> *Савремени српскохрватски језик* I, 378, *Савремени српскохрватски језик* II — *Синтакса* (изд. 1974, Београд) 30).

<sup>29</sup> Приручна граматика то изричито спомиње, стр. 138.

<sup>30</sup> Речи *неколико*, *нешто* наводе се као прилози (в., нпр., код М. Стевановића, *Савремени српскохрватски језик* I, 378), али се скоро никад не наглашава да су то, у ствари, заменице.

За нашу данашњу граматiku реч *мало* подједнако је прилог у „Он је мало попио” и „Он има мало новца”, само што су реченичне функције тог прилога различите. Међутим, и иста функција (уз глагол) може се још рашчлањивати, па се долази до даљих функционалних диференција, зависних од тананих разлика у значењу прилога. Запазићемо да *мало* функционише неједнако у овим двома реченицама: „Он је мало попио, није баш сасвим трезан” и „Он је мало попио; требало је да попије више”. У првом случају имамо непомућену адвербијалну функцију, а значење је „у малој, незнатној количини, малко”. У другом случају *мало* наступа као врста објекта и заменивиз акузативном синтагмом „малу количину”, при чему се теже замењује експресивно-квантификативним *малко*. Разлика између двеју реченица се утврђује и на плану реченичне интонације. Истовремено се може закључити да управо уз дје разне врсте речи, нпр. уз глагол и уз придев, наш прилог стоји чак и без такве супфункционалне разлике: у реченицама „Он је мало попио, није баш сасвим трезан” и „Он је мало припит” реч *мало* функционише сасвим једнако, при чему је оба пута заменива са *малко*.

И поред показане разуђености ситуација са речју *мало* још увек је јасна. Али је теже одредити се према неким појавама везаним за реч *нешто*. Ова реч у реченици „Нешто шушка” несумњиво је заменица (именичка заменица која стоји као субјекат). У реченици „Нешто новца је остал” то је или прилог, или — боље — заменица у прилошком значењу, и то у именичкој функцији („извесна количина”). При томе се цела синтагма може парадигматизовати без формалних измена (у датом случају је она у номинативу, а може се рећи и „Дошао је са нешто новца” — инструментал, и сл.). Међутим, у реченицама „Он је нешто превише често на боловању” или „Он је почео нешто да побољева” наша реч је још увек прилог, јер је евидентна њена модификаторска улога о каквој је раније било говора, али са значењем и функцијом који скоро да измичу тачној дефиницији. Оваква појава није тако ретка у колоквијалном, „неграматизованом” изражавању, при чему није теоријски незанимљива, а није лишена ни одређених историјских импликација.<sup>31</sup>

4.3.2.2 Што се тиче прилога у везничкој служби, примећујемо да је та појава у нашој граматичкој литератури била мало обрађивана. Она се, додуше, помиње у граматикама. Тако, Т. Маретић, говорећи о везницима, наводи „ријечи које често служе и као прилози, нпр. *идје, како, када, само, већ*”.<sup>32</sup> Приручна граматика, такође у поглављу о везницима, наглашава да се у тој служби јављају и упитно-односне заменице, а исто тако и „замјенички прилози: *идје, кад . . . како, камо, куд*” и неколико других.<sup>33</sup> Извесни прилози, дакле, када садрже у значењу односни еле-

<sup>31</sup> О оваквим случајевима, који су знак неконституисаног стања у реченицама, са дубоком историјском позадином, говорили смо опширно у књизи *Ситудије из историје српскохрватског језика* (1975, Београд), у поглављу о аналитизму, 271—306.

<sup>32</sup> О. с. 529.

<sup>33</sup> Стр. 213.



мент, добро покривају потребе које се јављају, како у чистој адлексемној позицији, тако и при повезивању реченичних делова; неки теоретичари их стога, како видимо, сматрају првенствено везницима.

Треба још споменути једно нарочито функционисање прилога у положајима уз именице, а то је функционисање већином придевско, али на разне начине.

Т. Маретић каже да прилог „веома ријетко служи за ознаке именици . . . : јел га кажу одвише јунака”. Мало даље наводи примере: „У образ је сјетно, невесело”, „Боље је Божић кужан . . .”, „Ја сам здраво и мирно”, „Добро нам је паша у Канижи”, дијал. „Живо ли си? Здраво ли си?”<sup>34</sup> У овим случајевима видимо мешавину архаичнијих одн. локалних узуса у слагању прилога с именицама одн. с глаголима (о чему ће даље бити речи) и савремене употребе тих прилога („Боље је Божић кужан . . .”, „Добро нам је паша . . .”) где се и не намеће представа о придевској улози наших речи, већ ту прилог стоји у улози предикатског номена (што ћемо такође даље укратко размотрити). А. Белић је навео дијалекатски пример *йо-јунак* као илустрацију да прилог може ближе одређивати именицу (а то је друкчија појава него „стајати уз именицу”, нпр. „мало нџвца”).<sup>35</sup> Приручна граматика је пружиала још неке примере за придевску службу: скитање *ноћу*, путовање *љети*, скретање *налијево*,<sup>36</sup> који произилазе из граматичког преобликовања управне речи.

Примери са прилогом уз именицу могу се још умножавати: „Он је помало дилетант”, „Срео сам га као већ донекле инвалида” итд. Прилог може стајати не само уз падеж без предлога (акузатив „инвалида”), него и уз падеж с предлогом. Када се каже „Сутра ће бити облачно, повремено с кишом”, јасно је да реч *йо ремено* одређује синтагму с *кишом* (може се рећи и „са повременом кишом”), и није део предиката у оном смислу у коме је овде реч *облачно*, јер сама по себи реч *йовремено* не носи предикацију.

4.4. Током претходног излагања могло се већ видети да је граматика постепено откривала једну од основних диференцијација у кругу прилошких речи: на једној страни прилоге који ближе одређују друге речи („одређују” узето у широком смислу), уз које треба додати и касније дефинисане прилоге за истицање појединих речи — а на другој страни прилоге који „одређују” реченичне делове и реченице, придајући им додатни елемент гозорничког става. Ова подела се у граматичким радовима изражавала и тиме што су се од прилога одвајале речце. Али такво одвајање, после кога је долазило до придруживања дотадашњих прилога речима *да*, *не*, *ли*, *зар*, доводило је опет до хетерогености у једној од врста речи и било је само условно, иако не изразито нетачно.

<sup>34</sup> О. с. 522—523.

<sup>35</sup> *О језичкој йрироди* . . . 23. По треба схватити у његовом прилошком а не предлошком значењу. У старим текстовима се може наћи и пре-јунак, велми јунак (И. Грицкат, *Акџуелни језички и џексџолошки йроблеми у сџарим срџским џирилским сџоменицима*, 1972, Београд, 62).

<sup>36</sup> Стр. 138.

Први је Маретић изнео да постоје прилози који служе за то да се смисао реченице прошири (*чак, још, ипак*) или сузи (*бар, једва, само*), затим да се допуни (*још*ово, *можда, ипак*ово) или да се поткрепи (*биш, дабоме, дакако*).<sup>37</sup> Белић је у излагању о речцама споменуо да се њима износи субјективни став о вези појмова у реченици: „Он је, истина, добар човек, али . . .”; „Овамо иду оне речи које наша граматика назива уметнутим: *дакле, заиста, још*ово, *неоспорно, наравно* . . .”<sup>38</sup> Код Белића постоји једно интересантно запажање поводом упозорења да уметнуте модалне речце треба добро разликовати од прилога. Наводи се руски пример: „Он едва не ударио мења”, где смисао, према аутору, може бити или „изгледало је да ће ме ударити” (став), или „умало да ме удари” (права прилошка употреба).<sup>39</sup> Признајемо да ту разлику не осећамо сасвим као Белић; али је ово у сваком случају рана и занимљива антиципација каснијих доказа о бисемантичној природи неких прилошких речи у одређеним контекстима (в. т. 5. и 7).

Даље, показано је како је М. Стевановић истакао речи којима се износи лични став говорников (*дакако, заиста, нијош*ово), ставивши овај део излагања у поглавље о речцама, али напоменувши да то могу бити по пореклу прилози.<sup>40</sup> Приручна граматика говори о „посебној врсти прилога”, који се не прилажу појединим речима или деловима реченице, него целој реченици, да би се показао став говорника према ономе о чему се говори. То су, према овој књизи, речце, којима се може појачавати тврдња или порицање, изрицати нестрпљење, жеља, задовољство, дојам.<sup>41</sup>

Заједно са напред спомињаним расцепом на пунозначне и непунозначне лексеме, ова подела на комплемементе речи и реченица представља у природи адверба најизразитију црту њихове граматичке хибридности. Тој врсти двојства у њима посвећена је већа пажња у расправама са модерном оријентацијом.

### III

#### *Модерне расправе (радови Милке Ивић).*

5.0. Савременом разрадом прилошке проблематике дошло се до сасвим нових погледа на ову нимало једноставну језичку материју. Увидело се да наша врста речи делује на синтаксичком плану далеко разноврсније него што је обично прилагање, одређивање или модификовање, те да она самим тим обogaђује синтаксичку теорију. Сем тога, развој науке о језику, али и развој језика самог, чине прилошку врсту отвореном за многе раније незапажене или за стварно приновљене нијансе

<sup>37</sup> О. с. 522—523.

<sup>38</sup> О језичкој природи . . . 136—137.

<sup>39</sup> О. с. 137.

<sup>40</sup> Савремени српскохрватски језик I, 383.

<sup>41</sup> Стр. 139, 214—215.

значања у постојећим прилозима, као и за притицање нове лексике у овај круг. Разумљиво — да би се до ових сазнања дошло, биле су потребне, поред уобичајених општеграматичких и компендијских поглавља, и расправе делимично или у потпуности посвећене овој теми.

Међу значајне студије из последњих година сврставају се радови Милке Йвић, написани са одличним познавањем савремене светске лингвистике.<sup>42</sup> Овде их нећемо редом приказивати, него ћемо и из њих, као што је чињено напред, издвојити неколико проблема чија обрада представља битну новину за нашу граматичку науку, а тога овде није мало. Ауторкине излагања даће се скраћено, донекле и упрошћено, да би се мало даље на њих надовезале и властите опаске, пошто су расправе у том смислу инспиративне.

5.1. У раду I (ознаке објашњене у бел. 42) ставља се нагласак на описне прилоге који служе као тзв. лексичко језгро предиката. Указује се да овде има, прво, случајева са идентификованим субјектом (случајеви су неједнаке структуре: „добро му је“; „ми смо добро“; „он није добро са здрављем“ — тј. уз додатак који има рестриktivну службу; „с њим је лоше“ — засад мало распрострањени у нашем језику подтип). Друго, има примера без могућности идентификације субјекта, који се у српскохрватском своде на исказивање климатских и атмосферских ситуација („топло је“, „ведро је“). У чланку су обрађене многе појединости (такође и из историјског и упореднојезичког аспекта) о прилозима у улози предикатског номена.

Та је појава у ранијим радовима била спомињана успутно. Приручна граматика о овоме говори на два места — у контексту о предикатском имену, у коме, поред именица, придева и др., могу стајати, како се примећује, и прилози, а затим у излагању о томе како неправом објекту у дативу могу „отварати место“, између осталог, адверби („лако је теби“).<sup>43</sup>

5.2.1. Следећа дискусија везана за прилоге, која у нашој ранијој науци практично није ни додиривана, јесте расправљање о прилозима као о „додатним коментарима“ и с тим у вези о импликацијама које употреба прилога за собом повлачи. У радовима II и IV, а узгред у III и V, говори се о модификаторима реченичне поруке, који су представљени адвербима. Реч је првенствено о томе да адверби могу пружити својеврсни говорников коментар о информацији. Реченица „Он је срамно побегао“ значи: „Он је побегао, што је срамно с његове стране“. У

<sup>42</sup> О *прилозима у вези с неким лингвистичким карактеристикама српскохрватске реченице*, Научни састанак слависта у Вукове дане 7 (1977) 307—311 — даље се бележи као рад I; О *реченичним адвербима са функцијом „додатног коментара“*, Зборник реферата са састанка Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика, Варна (октобар 1977; у време писања ове расправе у штампи) — даље II; Renata Grzegorzukowa, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków ...* Wrocław—Warszawa—Kraków 1975 ... [приказ], Зборник за филологију и лингвистику 20/1 (1977), 241—244 — даље III; О *српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог 34, 1—16 — даље IV; О *српскохрватским прилозима „за начин“*, Јужнословенски филолог 35, 1—18 — даље V.

<sup>43</sup> Стр. 319 и 359.

таквој служби често стоје исти прилози који стоје и у својству предикатских модификатора, тако да понекад настају двосмислености. Двосмисленост се може избећи интонацијом, нпр. „Чудно — одговарао је на сва питања”, где имамо модификатор реченичне поруке, за разлику од „Он је чудно одговарао...”, где је модификатор предикатски. Обличко диференцирање је у нашем језику ретко: *срећом* и *срећно*.

Посебно у раду II говори се о негираним и ненегираним прилозима који испољавају међусобне разлике и на овом плану. Тако, прилог *невероватно* може иступати као реченични коментар: „Невероватно, они су победили” или „Они су победили, што је невероватно”, док се прилог *вероватно* употребљава само у реченицама типа „Они су вероватно победили”, што не представља коментар те врсте. Даље: „Ти си се непотребно око тога трудила” одн. „Ти си се око тога трудила, што је било непотребно”; мсђутим, уопште се не може казати „Ти си се потребно око тога трудила”. О томе више у т. 10.

У даљој разради ових питања износи се могућности откривања укљученог али неискazanог контекста. „Осудили су га неправедно” може имати више значења, тј. у разним приликама се негирају разни семантички елементи, различите су импликације. Реченица може значити: неправедно је што су га осудили, јер: а) он није извршио то (лоше) дело, б) то што је урадио није лоше дело, в) заслужио је блажу казну за своје дело. Такође се показују случајеви неједнаких модификатора који повлаче за собом неједнако усмерене импликације: „Иван непотребно тврди да се Милан оженио” имплицира констатацију да је тврдња непотребна, јер се већ зна да се Милан оженио; „Иван нетачно тврди да се Милан оженио” имплицира констатацију да је тврдња нетачна јер се Милан није оженио. Затим, ако се каже да „Иван Милана незаслужено хвали”, прилог не представља говорнички коментар ни о целој информацији ни о предикату, него о субјекту: Иван хвали Милана, а то Милан није заслужио. Најзад, има случајева када реченица без одређеног проширења не може ни да се подвргне дејству адверба: није довољно рећи „Иван је погрешно легао”, него мора, нпр., овако: „Иван је погрешно легао у кревет” (= што је погрешно с његове стране: требало је да легне на нешто друго).

У једном делу рада IV ове мисли развијају се и даље. Прилози који служе као реченични коментари нису оријентисани непосредно на радњу, него у неким другим правцима. Ако се каже „Он је непажљиво ударио мајку [у тексту је енгл. пример са *careless* = из непажљиве] („што је било непажљиво с његове стране”), значење прилога је оријентисано на подмет: „Био је непажљив те је ударио”; исто то у примеру „Он је паметно избегао . . .” — „Био је паметан те је избегао”. Прилог је оријентисан на објекат ако се каже „Он је тачно приметио да је текст пун грешака”: тачно је оно што се објекатском реченицом тврди о тексту — да је неисправан. Оријентација на додатак за место: „Он је погрешно ушао на предња врата” = „Ушао је на погрешна врата”.

Суптилно проширење идеје о оријентацији адверба на објекат налазимо у раду III. Тако оријентисан прилог може бити лишен импли-

кације о начину вршења радње — „Обуци се топло” просто значи „Стави на себе топлу одећу”, а може имплицирати и начин вршења радње — „Тесто меко замеси” значи да тесто мора испасти меко, и то у резултату једног подразумеваног иако неименованог начина у поступку.

5.2.2. У већем делу расправе IV по новоме се даје укупна класификација реченичних модификатора. Поред већ подробно анализираних прилога за додатни коментар, постоје: прилози блиски конјункцијама (*најрошћив, међушћим*), прилози са функцијом кондензовања (*иначе, ипак*), прилози за енумерацију (*прво, најзад, с једне стране*), прагматски прилози (*украјко, наводно, с ойрошћењем* — говорник ставља до знања како се држи према реченици коју остварује), прилози с експресивним елементом (*уошћие, ниошћие*), са пресупозиционом службом (подсећање на познате појединости: *чак* — јер се зна да је у питању нека појачана мера; *више, коначно*), контрафактивни (*шобож, бајаи*), модални (*можда, веројайно, несумњиво*).

Овакво разврставање значи велики корак напред у разјашњењу и логичном сједињењу прилога „којима се износи слав”, оних које је у своје време и на свој начин класификовао Маретић, а затим делимично разврстала Приручна граматика. Под окриље прилога враћају се лексеми које су често биле сврставане међу речце, а не заборавља се ни могућност адвербијалног функционисања скупова речи (*с једне стране, с ойрошћењем*), мада се о томе изричито не расправља.

5.3. У свом раду V М. Ивић, прво, одваја од традиционалних прилога за начин оне који нису начински, нпр. *врло*, које одређује интензитет особине именоване другом рчју. Затим истиче да ће начинским прилозима називати само оне који квалификују појаве по некој њиховој инхерентној особини. Следствено томе, остају изван ове категорије извесни прилози направљени од именица (*шелесно, шолитички* — њихова се служба „своди на именовање појаве с погледом на коју долази до остварења онога о чему реченица саопштава”, стр. 4), даље, они прилози који детерминишу феномен остваривања радње а не само остваривање (фреквенцију: *честіо*, контролу над радњом: *намерно, инстћинкшћивно*, очекиваност: *изненади*, ефикасност: *узалуд* и др.), а исто тако и они (у рајијим радовима проучени) који значе говорников коментар информације („Он је непоштено прећутао”).

Начин вршења се може исказивати непосредно и посредно. У првом случају имамо податке о темпу (*брзо*), интензитету (*шћихо*), естетској вредности (*лоше*), солидности (*одлично*), емоционалној обојености (*срдочно*) итд. У другом случају налазимо вредносне судове, коментаре о радњи (не мешати са коментарима о реченици!) и сличне моменте. „Смешно гестикულიра” значи „Гестикულიра на смешан начин”, или још тачније „Гестикულიра на X начин [на неки неизречни начин], што је смешно”, или „Смешно је то како гестикულიра”. Ови примери се разликују од примера са непосредним исказивањем начина, пошто се не може казати, рецимо, „Трчи на брз начин” или „Трчи на X начин, што је брзо”, а ни „Брзо је то како он трчи”.

Начин се може посредно карактеризирати прилозима од именица: „Ја те пријатељски опомињем”, и то када прилог подразумева поређење с нечим типичним: *пријатељски* = онако како је пријатељ дужан да чини. Исто тако, појављује се карактеризација радње путем исказа о психичком или физиолошком стању у коме се налази вршилац: „Збуњено је сдговарала на испиту”, „Дигла се уморно са столице”: ту је, дакле, начин вршења радње такав да се из њега може разабрати да је субјекат збуњен одн. умран. „По овом семантичком принципу”, вели аутор, „долази до организовања и мало необичнијих спојева”: „Зрело и истовремено младо њишући се у бедрима, Симка донесе кау” (Д. Ђосић; расправа V, стр. 9). За још једну нијансу перифернији је фактор начина у реченицама где се прилозима исказује психичко стање вршиоца које управо и доводи до радње: „Он увређено одбија да одговори” — из увређености, „Сујетно инсистира на своје предлогу” — зато што је сујетан. А обратно је у примерима типа „Презриво је одмахнуо руком” — у знаг презира, да би изразио презир.

Посредно исказивање начина наступа такође и онда кад се прилогом именује особина објекта који настаје радњом: „Беланце пенасто умутити”; друкчије је ако се овим путем означава својство објекта које већ постоји независно од глагола: „Богато се оженити” = узети за жену богату особу.

У српскохрватском језику постоји тенденција да се прилошки исказују оне напоредне околности које доприносе формирању утиска о начину; а то иде и доле да субјекат не мора бити живо биће, него се само има у виду његово деловање на око („Тужно спава природа под снегом”).

Очигледно је да се ови прилози (неколико последњих примера) не могу преобличавати у синтагму „на . . . начин”, пошто је сам начин, како се и истиче у чланку, у овим случајевима мање или више пропратна семантичка нијанса.

### Речник САНУ.

6.1.1. Приликом израде описног Речника Српске академије наука и уметности, на терену србохрватистике освајала се вештина сложеније него икад пре хијерархизације и тананије него пре идентификације лексичких значења. Раније отпочети Рјечник Југославенске академије знаности и умјетности имао је у методолошком погледу нешто друкчије концепције, што ниуколико не значи мање вредне.<sup>44</sup>

При изради оваквих речника постављају се многобројни принципи и технички прописи, поред осталог и о томе како треба градити дефи-

<sup>44</sup> О разликама које се управо и тичу конциповања дефиниција в.: И. Грицкат, *Лексикографски њосиујак у речницима САНУ и ЈАЗУ, њриказан на глаголима с њрефиксом за-*, *Наш језик* 25/1—2, 3—23.

ницију.<sup>45</sup> Наравно, никаквом теоријом се не може обухватити сва пракса на томе пољу, пошто се она не може ни предвидети. Многе дефиниције, нарочито таквих речи као што су прилози, предлози или везници, са њиховим честим међусобним претакањем, неминовно измичу припремљеним шаблонима, поготову када речник претендује да покаже финије семантичко разграновање.

6.1.2. Размотрен је лексикографски рад у вези с прилозима првенствено са техничко-семантичке стране. Није се улазило у процену тога колико је свака понаособ дефиниција тачна и колико је оправдано дељење одређених прилога на значења и подзначања. Овде, дакле, није реч о појединим прилозима, већ о проблематици прилошких речи у описном речнику. Укупно је разгледано сто дефиниција.<sup>46</sup>

6.2.1. Пронађени су следећи основни типови дефиниција прилога:  
— синоним одн. синоними,<sup>47</sup> више или мање приближни (синоними у ширем смислу); дакле — прилози у служби тумачења прилога;

- „на ... начин” (уз реч „начин” придев који етимолошки одговара прилогу);
- предлошко-надежна конструкција;
- глаголски прилог садашњи;
- „као + именица”;
- инструментал именице.

6.2.2. У свим овим типовима могу се наћи и подтипови, уколико овим називом обележимо типове са специфичним проширењима или преиначењима.

— Ако је у дефиницији прилог, он може бити ближе одређен или на други начин допуњен. Овамо иду и прилошке синтагме у којима сам прилог представља удаљенији еквивалент или уопште није еквивалент за одредницу. *Заборављено I*. = сасвим осамљено, *забавишио* = далеко од

<sup>45</sup> Тако, један од уредника Речника САНУ, Д. Гортан-Премк, сматра да је садржај лексикографске дефиниције — идентификација појма с релевантним елементима реализације [то би били, отприлике, *genus proximum* и *differentia specifica*]; поред тога, може постојати синонимски део дефиниције, при чему се напомиње да синоними нису један од другог семантички независни, него они један другом индицирају актуелну семантику. В.: *О грамаћичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику*, Наш језик 24/3, 114, 112—113. — Постоје врло педантно изражена упутства о дефинисању у словеначком описном речнику *Slovar slovenskega knjižnega jezika I* (1970, Љубљана), у уводном делу, стр. XIV—XVII. Теоријска литература о дефинисању је врло велика.

<sup>46</sup> Проучено је првих 50 прилошких значења у прилозима на *за-*, првих 25 на *к-* и првих 25 на *л-*, у свему сто дефиниција а не сто засебних прилога, јер је за дату анализу свака дефиниција била посебна јединица. Прескакани су прилози упућени на друге прилоге, затим они који су као други или даљи давани под аколадом уз први. Прескочено је *кад*, обележено као „прилог, везник и речца”; обухваћено је *ладно*, пошто је ова реч обрађена, иако је, информативно, упућена на правилније *хладно*. — Држали смо се примењених правописних решења: *забудуће* — прилог; *на жалост* — предлошко-надежна конструкција (у једној дефиницији).

<sup>47</sup> Даље се не истиче да ли се исти тип јавља једном или више пута у истој дефиницији. На пример, налажено је и по пет синонима за један прилог.

пута; *заљужнуио* = једва чујно, *кадифасио* = прекривено меким длачицама.

— Поред типа „на . . . начин” (*забавно а.* = на забаван начин), постоји подтип „на начин + генитив” (*забийски* = на начин забита). Исто тако, придев уз реч „начин” не мора бити увек етимолошки истоветан: *здравио 2. в.* = на добар, задовољавајући начин.

— Предлошко-падежне конструкције могу бити различито проширене: *завалео а.* = у заваљеном положају, *завише* = преко одређене мере, *заврзласио* = са сложеним преливима; *завидљиво* = са осећањем зависти, *кабинейски* = без додира са животом; *забрињавајући* = у мери која забрињава. Понекад предлог + падеж стоје заједно у функцији предлога, тако да та предлошка целина тражи иза себе падеж: *лабораторијски* = на основу анализе.

— Глаголски прилог садашњи према потреби се допуњује: *лабаво* = недовољно притежући; *завршио б.* = укључујући као последње, *кабасио 1.* = остављајући утисак нечег кабастиг.

— Поред типа „као + именица” може се појавити тип „као + предлошко-падежна конструкција”: *лабораторијски* = као у лабораторији, *лабудасио* = као у лабуда.

— Инструментал такође може бити семантички употпуњен одредбом, што и јесте најчешћи случај: *заљужнуио* = муклим гласом.

6.2.3. Адверби, као ни остале врсте речи, обично се не дефинишу само помоћу једног дефиницијског типа или подтипа у приказаном смислу, него мешовито. Према писаним и неписаним правилима која важе за обраду једнојезичких речника, пожељно је да се речи тумаче на више начина у погледу дефиницијских устројстава, ако то граматичка вј. ста и семантика речи допуштају. У нашем случају најмање је добро ако се прилог тумачи искључиво прилогом (настаје и опасност дефинисања у круг), али се такви примери побољшавају већим бројем блискозначних прилога у дефиницији, као и тиме што се ти прилози међусобно допуњавају, одређују и своде (уп. Д. Гортан-Премк, бел. 45).

У разгледаној грађи смо нашли 27 случајева дефинисања само помоћу прилога, али увек помоћу више од једнога. Само у једном случају стоји један прилог у дефиницији, али ближе прогумачен у заградама: *ладно 1.* = студено (у вези са температуром у каквој просторији . . .). Затим, има четири примера где у дефиницији стоји само предлошко-падежна конструкција — једна или више њих; три су примера са више него једном таквом конструкцијом, па се те дефиниције већ не могу сматрати једнообразним. Два пута налазимо по једну проширену предлошко-падежну конструкцију: *забрињавајући* = у мери која забрињава (пример: „Ово је . . . забрињавајући озбиљна ствар”), *кадровски* = у погледу кадра, особља (обично стручног). У три тумачења стоје само глаголски прилози, при чему два пута по два у једној дефиницији, а једном чак три: *лазимце* = лазећи, пузећи, гмижући. Поред тога, у једном случају стоји само један глаголски прилог, али од непунозначног глагола и стога са релевантном допуном: *завојке* = правећи завоје, заокрете.



Тип „на . . . начин” није ниједном сматран довољним, исто тако ни тип „као + именица”, ни инструментални тип.

6.2.4. Показани различити типови јављају се удружено по два и по три у истој дефиницији. Када их има више од једног, редослед већином не варира. У таквим случајевима често на првом месту стоји предлошко-падежна конструкција, проста или проширена, а за њом синоними; одн. иза те конструкције још прилог времена садашњег или још инструментал па затим, евентуално, синоним или синоними. Релативно често дефиниција почиње и типом „на . . . начин”, после чега се наводи још један тип или још два, опет са синонимима као завршним саставним елементом. Према томе, шест показаних типова творе комбинације и пермутације.

Неоспорно, тип или типови дефинисања имају везе са семантичким типовима самих прилога који се дефинишу. Константовати такве везе представљало би захвалањ лингвистички задатак, изводљив, разуме се, само на основу принципа великог броја, јер појединачни примери не могу имати снагу доказа. При томе би се, у још продубљенијој анализи, показале, вероватно, суштинске, иако засад неиспитане семантичке разлике приликом употребе прилога уз глаголе и уз придеве одн. друге прилоге. Прилози који равноправно улазе у све три врсте синтагми нису многобројни, а истраживања се најчешће крећу око положаја уз глагол, који је доминантан, како и сведочи етимологија речи „адверб”.

Даље ће бити нешто више говора о дефиницијама типа „на . . . начин” (т. 9).

6.3.0. Проучена грађа даје повода за још неке, разнородне опаске.

6.3.1. Примећује се да су неке дефиниције аутономне, што ће рећи довољне као идентификације одређеница, док неке нису, тј. могу вредети само у одређеним контекстима — а то се некад показује а некад не показује на потребном месту у обради. Тако је, нпр., дефиниција значења *ладло* I. — „студено (у вези са температуром у каквој просторији или напољу одн. са осећајем који таква температура изазива)” — иако само од једног прилога и допуне у заградама, ипак аутономна, премда сиромашна у пружању идентификације. Али када се као дефиниција одреднице показује нешто што је може заменити само у одређеним позицијама, а да се на то не скреће пажња, речнички поступак постаје некоректан. Прилог *загасито* дефинисан је: „тамном, загаситом бојом, у тамну, загаситу боју” (у примерима стоји „загасито обојена” и „загасито плаво”). Истина, прва синтагма другој донекле „индицира” семантику, међутим, јасно је да ово што је дато као објашњење одреднице вреди само уз глаголе „обојити” и њему најсродније, а не и уопште, и то се види по обрнутој замени („Одликује се тамном, загаситом бојом” није „одликује се загасито”, као што ни „Прелазак у тамну, загаситу боју” није „прелазак загасито”). Осим тога, за прилог *загасито* у примеру где стоји синтагма „загасито плаво” уопште не може вредети ни први ни други део дефиниције. Мањкава тумачења, у смислу о којем сада говоримо, донекле се исправљају напоре до датим друкчијим обртима, другим

типовима дефинисања. Прилог *кабинетски* протумачен је, поред осталог, речима „у кабинету”, „из кабинета”, што је прикладно за показане у речнику пример: „кабинетски радити”, „кабинетски одлучивати”; али „седети у кабинету” није „седети кабинетски”, нити је „истрчати из кабинета” — „истрчати кабинетски”. Делови дефиниције „на кабинетски начин”, а нарочито „без додира са животном стварношћу” ипак упућују целу интерпретацију у правилном смеру, тумачећи смисао вишезначних синтагми „у кабинету”, „из кабинета”.

6.3.2. Предлошко-падежне конструкције у дефиницијама прилога дају за теорију о предлозима скорје исто толико, колико и за одговарајуће анализе прилошких значења. У нашој грађи нађене су дефиниције у којима су употребљени многи предлози: *завидла* = за дана, *завјерно* = под заклетвом, *заволно* = по вољи, *забадава* = без накнаде, *завришно а.* = на крају, *зајоначке* = из залета, *завалено а.* = у заваленом положају, *зајрижено* = са страсном упорношћу.

6.3.3.1. Што се тиче репертоара прилошких речи у Речнику САНУ, он је, уз остало, непосредно везан за проблеме прилошке семантике. Није реч о томе да су неки прилски, и то уобичајени данас, просто испуштени (*зајрижено*, *кажњиво*, *лабилно* и др.). Није ни о томе реч да се не запажају прилози који представљају средњи род глаголских партиципа времена садашњег (нпр., *забрињавајуће* лоша ствар): они су посебна тема, која се у нашој граматици једва спомиње, највише стога што сами партиципи не спадају у стандард<sup>48</sup> (в. напомену у т. 11). Реч је о томе да пажљиви преглед постојећих адверба наводи на мисао да треба проучити начелне могућности и немогућности грађења ове врсте речи од придева, и нарочито од трпних и од адјективизраних радних придева.

6.3.3.2. Даље, закључује се да прилози од трпних придева уколико су забележени, а у извесној мери и друге класе прилога, приметно теже помереним, фигуративним значењима, понекад и без остваривања оних примарних значења која би одговарала примарним значењима саодносних придева. Нашли смо под *заборављено* примере „заборављено живети”, „заборављено млетити” (о воденици), „заборављено осмехнут”, где се примећује градација фигуративности. Читају се и овакви примери: „загаламљено огромни и живи колодвори” (Владимир Черина); „забавно гледати по цвећу” = забављајући се, уживајући (Војислав Ј. Илић), „упасти унутра кабасто” (Радивоје Бојић) итд. Изван овде разгледаног азбучног опсега наћи ће се многи прилози који имају развијена проширена значења, али не и основно; нпр., *илуво*, према Речнику САНУ, има више семантичких нијанси, али ниједна не одговара непосредно придевском значењу *surdus*. Вредан је посебног истраживања овај проблем компатибилности придевских значења и њихове прилошке употребе; о њему ће још бити говора, а он се уклапа и у сасвим другачији контекст.

<sup>48</sup> Пао је у очи пример, напред већ споменут, „забрињавајући озбиљна ствар”, где би многи говорници и писци употребили прилог са завршетком *-ће*.

## Неке моућности даљих анализа.

7.0. Закључцима до којих се дошло приликом најновијих проучавања прилога може се придати одређена лексичко-семантичка, лексикографска, па и стилистичка димензија. Овде ће се покушати да се велико поље адвербијалне проблематике легитимично осмотри на неколико места.

7.1. Најпрв је потребно казати још коју реч о лексикографском поступку.

Речник тумачи изоловане речи, али свака изолована реч носи у себи семантички набој који је и креиран и креативан у међулексичким додирима. Стога је описном речнику главни задатак да разјашњава добијене резултате тих додира. Ови резултати — тј. значења — могу бити стандардизовани, општепознати, а могу бити на различите начине потенцијални, полуостварени или скривени. Појављују се везана значења, тј. таква која се реализују једино уз извесна контекстуална ограничења, а тада су обично у питању развојни ступњевии или довршени продукти фразеолошког одн. термилошког језичког твораштва. Такође се појављују и новија и сасвим нова значења, тј. таква која се испрва маркирају као сазнајне или стилске иновације и која пеступно продиру у говор и престају да то буду; или се кадкада само лансирају али се не одрже.<sup>49</sup> Лексикографи знају ове чињенице. Зато они показују значење или без икаквих нормативних обележја, или га обележавају као неуобичајено, или, уколико наиђе изворна, самсродна значењска новина, стављају ознаку да је семантичка творевина индивидуална. Они, дакле, одлучују о томе да ли је спровоцирани семантички резултат успео и да ли га вреди пустити у лексикографију.

Ово би било питање „ширине” лексикографског обухвата, репертоара оних значења о којима треба размишљати да ли она улазе у речничку обраду. Али лексикограф решава још једно питање — питање „дубине” дефинисања. Наиме, у објашњаваљу сваке семантике постоји праг до кога се може силазити у потрази за њеном аутономном вредношћу; испод тог прага нашао би се опис значења у датом реченичном случају, а не опис самосталног значења. Дефиниција не сме бити подложна дејству парадигматских прилика (као што смо видели, „загаситио = у загаситу боју” није добро, јер свако „у загаситу боју” није „загасито”, т. 6.3.1), а исто тако не сме да захвата у ирелевантне околности остварења. Задатак лексикографа, између осталог, састоји се у томе да сагледа — докле иде цепање семантике на релевантне огранке, а одакле почиње ирелевантно. Тако, нпр., прилог *иојрешно* може да се протумачи као „са грешком, чинећи грешку, грешке”, што би покрило најшири

<sup>49</sup> Поступно продирање значењске новине видимо, нпр., код речи *машина*. Данас се каже „Опрала сам једну машину рубља” у значењу количине рубља која је стала у машину за прање, тај нови производ технике. Реч *машина* је стекла семантику запремине слично многим другим именима контејнера (*чаша* воде итд.). Међутим, аутономно лексичко значење количине добија само мали број таквих имена, на самом крају процеса: *аков*, *ведро* и сл. — Споменуто лансирану али непрехваћену новину значења могли смо видети у примеру „забавно гледати по цвећу” = забављајући се (т. 6.3.3.2).

спектар примера и представљало неспецификовану дефиницију. Тај прилог би се могао протумачити и као „са грешком, замењујући један елемент другим”, а то би већ била дефиниција једног подзначања, извучена из ограниченог броја примера. Она би вредела за реченицу „Иван је погрешно легао у кревет” (тј. заменио је диван креветом, уп. у т. 5.2.1), али не и, рецимо, за „Он је сасвим погрешно замишљао Америку”, где се јавља друкчије подзначање („мешајући елементе”). Међутим, било би бесмислено на основу показане реченице о Ивановом легању дефинисати прилог *погрешно* као „са грешком, замењујући диван креветом”. За наш прилог у овој реченици као и за многе семантички истосмерне примере потребно је наћи дефиницију која ће представљати заједнички именитељ. Том проналажењу лексикографија неизоставно мора да тежи.<sup>50</sup>

Треба, према томе, тражити хоризонт у дефинисању, иза кога налазе подаци из појединачних остварења, или околности битне за саопштење али небитне за лексему, коментари на значење лексеме, импликације без значаја за речничку семантику и сл. У том смислу ће се овде осматрити неки моменти везани за адвербе, највише они моменти које је у својим расправама осветлила М. Ивић.

7.2.1. Удаљеније импликације се не могу тицати лексичког значења. Видели смо да се у реченици „Неправедно је што су га осудили” (т. 5.2.1) утврђују три импликације уз прилог: неправедност је у томе што он или није извршио (лоше) дело, или дело које је извршио није лоше, или је заслужио друкчију казну. Основно значење прилога, очигледно, остаје нетакнуто.

Лексичко значење неке речи не поклапа се увек са њеном комуникативном вредношћу у оквирима одређеног израза. М. Ивић примећује у вези с реченицом „Презриво је одмахнуо руком” (= у знак презира): „У обом «циљно» организованом типу прилошке детерминације . . . импликација о начину на који се радња врши не изостаје, додуше, али је од маргиналног значаја на комуникативном плану”.<sup>51</sup> Дакле, чињеница да прилог овде првенствено значи „у знак презира” а не толико „на начин који се карактерише презиром” проистекла је из посебне организације саопштења, она је само синтаксички усмерена у таквом правцу, а не услед семантичке измене у прилогу *презриво*. Било би сувишно ако би се у лексикографско тумачење речи *презриво* унела и ова реченична конотација.

7.2.2. Постоји и ближе имплицирање; оно се испољава у томе што исти прилози једанпут модификују глагол, а други пут цео исказ, или

<sup>50</sup> Узгред спомињемо и ово. Зависно од видске и временске ситуације у примеру, поистовећење дефиниције са адвербом изискивало би једанпут прилог времена садашњег („замењујући”) а други пут прилог времена прошлог („заменивши”). Овакав могући фактор времена у начелу се не испољава при дефинисању адверба. Разлог не лежи у некој посебној — у овом смислу — природи одредница-адверба, него у природи дефиницијског материјала који им одговара, наиме, у природи глаголских прилога, који својом двојаном овремењеношћу могу да кореспондирају са различитим ситуацијама у појединачним примерима.

<sup>51</sup> Рад V, 9.

једанпут ближе одређују глаголску радњу а други пут је ректификују итд. Поставља се питање — да ли се и када се при томе задире у саму прилошку семантику, настају ли нова лексичка подзначења.

Каже се „Непоштено је зарадио” и „Непоштено је прећутао”: ово друго може да се трансформише, тј. да се искоментарише по обрасцу „Прећутао је, што је непоштен с његове стране”. Може се поставити питање — да ли су се ту створила два подзначења прилога *нейошћено*. У оба случаја прилог значи „изван моралних норми”; та дефиниција покрива адверб о коме је реч у оба примера. Уз глагол *зарадиити* прилог исказује инхерентну страну вршења радње: зарада је постизана обављањем неморалних поступака. Уз глагол *прећуити* — захваљујући на првом месту самом значењу тога глагола — прилогом је изнета окурентна околност: наиме — како се радња процеђује у оквирима важећих правила понашања у датој ситуацији, а не каквим је средствима она обављена. На лексикографској површини стоји у оба случаја „изван моралних норми”, као споменути напред заједнички именитељ, пошто на карактеризацију значења не утиче то да ли је одсуство моралних норми било уграђено у радњу или није. Не треба заборавити да се исти прилог са истим глаголима може употребити и ван специјално конструисаних реченица, нпр., у инфинитиву: „непоштено зарадити” и „непоштено прећутати”. Остају спојеви истих лексема; опада могућност да се у другој синтагми осети коментар поводом радње и расте могућност да се у тој синтагми констатује квалификација радње.

Сличне анализе дају исте резултате и у другим случајевима. Рецимо: „Срамно је побегао” и „Срамно се понео”. Реченични коментар уз први исказ, приликом преобликовања, гласи би „... што је срамно с његове стране”, док је код другог исказа такав поступак немогућан. Ако се реченице са елементима који нас овде интересују саграде друкчије: „Никада не побегни срамно” и „Никада се не понеси срамно”, прва се може трансформисати у „Никада не побегни, јер би то било срамно с твоје стране”, док друга не допушта слично проширење. Али даље — уколико се све пребаци у инфинитивне исказе: „Побећи срамно — то је његов обичај” и „Понети се срамно — то је његов обичај”, моменталног коментара изостаје, а прилог доказује своју семантичку истоветност у оба случаја: „на низак, недостојан начин”.

7.2.3. Ово наше разлагање може бити поколебано тиме што се овакве разлике, које у извесним реченицама постоје на импликационом или комуникативном плану, понекад могу појавити и на плану израза, о чему на више места има упозорења у радњима М. Ивић. Тако се, на прим.р, значење „логрешно”, осим самим тим прилогом, изражава речју *нештачно* ако се односи на инхерентни садржај („Нештачно је преписао”, тј. преписао је с грешкама у препису), а речју *забуном* ако се односи на окурентцију („Забуном је преписао”, тј. преписао је други текст а не оно што је требало). На исти начин се диференцирају *срећно* и *срећом*, у немачком *erfreulich* и *erfreulicherweise* итд. Да ли сама таква спорадична лексичка појава, која, очигледно, изискује разликовање дефини-

ција код речи *нећачно* и *забуном*, *срећно* и *срећом*, оправдава да онда и напред наведене прилоге *непошћено*, *срамно* дефинишемо дьојачко, са два подзначања?

Закључујемо да неки језици чешће (нпр., немачки језик), а неки спорадично (српскохрватски) уводе лексичко разликовање у једно одређено, системско двојство које се разлучује на плану синтаксе. Другде је то двојство облички неутралисано. У првом случају лексеме би требало да добијају посебне дефиниције, пошто се при дефинисању мора исказати тај допунски чинилац, тј. сам мотив лексичке диференцијације. У другом случају разлика је лексички поништена (констатује се врста специфичног „криптогипа“), и дефиниција нема шта да диференцира. Удаљена аналогија би била, нпр., у срјави да се категорија живог и неживог може манифестовати синтаксички (акуз. јд. м.р. у нашем језику), али се као таква не истиче у дефиницији; или у томе да се у многим језицима синтаксички на разне начине разликују али се облички не разликују глаголски видови, па се у речничком поступку аспектносћ не разлаже.

7.3.0. Неки од напред наведених примера упућују и на нешто другачије анализе. У радовима М. Ивић се на доста места спомиње како разне појаве везане за адвербе тек очекују да буду дубље проучене. Овде ће се у одређеном смеру начинити мали улог у таква будућа проучавања.

7.3.1. Пођимо од споменутих примера. „Непоштено је прећутао” = „Прећутао је, што је непоштено с његове стране”, „Срамно је побегао” = „Побегао је, што је срамно с његове стране”. На другој страни стоји: „Непоштено је зарадио” ≠ „Зарадио је, што је непоштено с његове стране”, „Срамно се понео” ≠ „Понео се, што је срамно с његове стране”. Два последња примера не изгледају подобна за показани коментар, ни логички, а стога ни синтаксички.

Треба обратити пажњу на то да су глаголи као *прећућати* или *побећи*, када се узму у обзир шири контексти — који су се овде управо и подразумевали — већ оквалификовани, и то као лоши поступци. Прилози уз њих садрже у неку руку додатну процену, потврду њихове квалификације; стога је и могућан додатак „што (и) јесте тако” (тј. негативно, рђаво). Глаголи типа *зарадити*, *понећи се*, међутим, не садрже квалификацију, па се уз њих не додаје коментар „што (и) јесте тако” (како?). У овим реченицама је, дакле, ректификована радња *прећућати* одн. *побећи*, јер то семантика глагола омогућује, док се радња *зарадити* или *понећи се* не да ректификовати.

Ствари постају сложеније ако се узме у обзир да су неки глаголи оквалификовани самом својом семантиком у лексикографском смислу, неки се могу оквалификовати ситуационо, а неки остају увек неоквалификовани.

Наиме, *оклеветати* је увек лош поступак; *прећућати*, *побећи* може се не само непоштено или срамно, него и паметно и чак мудро; *понећи се* само по себи не може пружити податак у том погледу. Из тога про-

изилазе даље синтаксичке консеквенције. Глаголи прва два типа допуштају прилошку одредбу уз себе која садржи „додатну процену” у напред приказаном смислу — „Срамно је оклеветао”, „Срамно је прећутао”, „Срамно је побегао”, а такође допуштају и коментар „што је тако” (тј. лоше). Глаголи типа *йонейти се* тек очекују основну информацију о себи у виду прилога (или како друкчије). Али и код прва три глагола референције о њима нису на истим нивоима. О прећуткивању и о бекству се саопштава да су били у датим околностима радње за осуду, срамне радње; док се клевета адвербом само модифицира у погледу начина извођења те радње, и иначе већ познате као негативне.

Сажмимо то овако: адверб уз *йонейти се* — изношење унутрашњег садржаја глагола; адверб уз *йрећушайти*, *йобећи* — процена радње; адверб уз *оклеветайти* — модификација процењенога.

Када се изузму глаголи којима прилог открива инхерентну страну њиховог значења (*йонейти се*), остају — као што се могло видети — глаголи чија семантика омогућује разне валоризације путем прилошких одредби („Мудро је прећутао”, „Срамно је прећутао”) и глаголи чија је семантика таква да су прилози уз њих једино модифицирајући („Дрско је оклеветао”, „Срамно је оклеветао”). У првим случајевима коментар „што је тако” кореспондира са значењем које се остварује у реченици, а у другим показује ректификациону природу која је таутолошка у односу на сам глагол.

Истина, прилошки додаци уз обе ове врсте глагола могу имати и друкчију референцијалну коту: „Глупо је прећутао” (нпр., на састанку, где је било у његовом интересу да нешто изнесе) — „Глупо је оклеветао” (несмотрено, без зле намере). У оваквим случајевима, који, како изгледа, служе за изношење удаљенијих окуренција, улоге прилога и додатих коментара губе ону међусобну разлику о којој је сада било говора.

7.3.2. Потребно је ближе размотрити случајеве ситуационог квалификовања глагола (наш тип *йрећушайти*, *йобећи*, уз друкчије примере и даље закључке).

Процењеност, оквалификованост и уопште обележеност у широком смислу добива се из ужег или ширег контекста. Под ширим контекстом могу се подразумевати и разне општеприхваћене конвенције. Поводом малопређашњег примера са глаголом *зарадишти*, где се износио инхерентни облик вршења радње („Непоштено је зарадио”), закључено је да се не може рећи „Он је зарадио, што је непоштено с његове стране”. Али се цео пример да преосмислити, уколико се глаголу на било који начин прида одређена квалификација. У некој прилици су, рецимо, сви послови били рађени бесплатно, док је скривена зарада представљала незакониту работу. Тада је само зарађивање било обележено као негативна радња (слично као нечасно бекство или као клевета). У том случају би се рекло: „Сви су радили добровољно, а он је зарадио, што је непоштено с његове стране”.

Глагол може бити на овакав начин обележен и заједно са неким својим додатком: нпр., „ући на предња врата”. Према постојећим пра-

вилама улазак на предња врата је погрешна радња у многим срединама. Зато наша напред извођена анализа може да се примени и на ову глаголску синтагму: „Ушао је на предња врата, што је погрешно с његове стране”.

И онда када се нека радња уопште поставља као контраст према некој другој, захваљујући било каквом контексту, омогућена је ректификација и коментар. Може се рећи: „Преписао је, што је погрешно с његове стране” (јер је требало да прекуца на машини), „Ушао је, што је погрешно с његове стране” (јер је требало да изиђе). Теоријски, мноштво глагола, или глаголи са додацима, могли би имати паралеле са алтернативним или супротним глаголским радњама, па би допуштали ректификацију о којој говоримо.

7.3.3. Ту искрсава нов моменат у анализи. Јасно је да се може рећи и „Погрешно је ушао на предња врата” и „Ушао је на предња врата, што је погрешно с његове стране”. Али уз следећи пример — „Преписао је, што је погрешно с његове стране” (требало је да прекуца) не иде синтаксички варијетет „Погрешно је преписао”; смисао реченице се одмах преоријентише на начин преписивања, на елементе у преписивању, замишља се да је неко направио грешке у препису, заменио пасусе или сл. Исто тако „Ушао је, што је погрешно с његове стране” (требало је да изађе) не допушта трансформацију „Погрешно је ушао”, јер ово подразумева погрешно обављање радње (закорачио је погрешном ногом), погрешно сналажење при њеном вршењу (промашен улаз), али не и замену саме радње другом радњом, грешку у самом предузимању радње као такве.

Из тога излази да се прилози у смислу ректификационог коментара радње могу додавати уз глаголе само у оним случајевима када тако направљена синтагматска целина не одвлачи семантику у правцу који је иначе природнији за дати спој. Зато се може говорити „Непоштено је прећутао — требало је да каже”, „Погрешно је ушао на предња врата — требало је на задња”; али „Погрешно је преписао — требало је да прекуца” постоји само као теоријска могућност у језику, која се, међутим, тако не реализује, зато што прва половина њеног остварења пружа друкчију асоцијацију од оне коју реализатор реченице жели.

7.3.4. Кроз цело излагање прати се проблематика прилошке (речничке) семантике — да ли се она мења или не мења приликом преоријентација у контекстима: у датом случају приликом применљивости или неприменљивости коментара, окарактерисаности или одсуства окарактерисаности у глаголу. Семантичка анализа наших прилога — рецимо, овде прилога *ишрешно* — показује да тај прилог у свим случајевима остаје са својим основним значењима: било „чинећи разне грешке, мешајући елементе”, било „замењујући један елеменат другим” (уп. у т. 7.1). И показани коментари и пригодно измењене конотације у глаголима произишавали су из ширих синтаксичких ситуација, тако да глаголи *прећућашти*, *зарадисти*, *ући*, *преписашти* при свему томе нису мењали значења. Сходно томе, ни у прилозима семантика се није мењала.



7.4.0. Пошто се многе границе у језику померају, тако рећи „пулсирају”, то и у овој области понекад долази до лаганог надирања праве значењске новине у лексику, некад испод, а некад већ и изнад лексикографске разине.

7.4.1. Напред су били показани примери за контрастивну или какву друкчију обележеност глаголских речи, без реперкусија на прилозима. Али се на сличне начине могу маркирати и сами прилози, највише у жаргонизованом одн. професионализованом изражавању; тада се могу пратити постепене значењске промене у тој врсти речи.

У разгледаним студијама смо видели да се „Брзо трчи” не може трансформисати у „Трчи на брз начин” или „Трчи на X начин, што је брзо” (т. 5.3). Овај закључак је потпуно тачан. Он би се могао кориговати једино ако би се узело у обзир једно специјалније значење прилога *брзо*, боље рећи, специјална ситуација његове употребе. Зна се, на пример, шта се у спорту, у спринтерским дисциплинама, подразумева под *брзо*: у том кругу посматрања сто метара за једанаест секунди представља границу изнад које је за мушкарца трчање већ и није брзо, а испод које јесте. Постаје очигледно да се у свести тих спринтера и у њиховом жаргону може обликовати реченица „Трчи на брз начин” (развио је посебну мишићну технику, набавио је посебне патике, одбацује се спретно). У том кругу мишљења и изражавања може се формулисати и реченица „Трчао је 10,6 секунди, што је брзо”. Шта се ту догодило са прилогом *брзо*? Он је, захваљујући околностима говорења, добио такву канотацију, да је постао подобан за коментар, за ректификавање.

У складу са оним што је речено у т. 7.3. то је још увек случај када се лексикографско значење не мења: значење речи *брзо* се овде није променило. Али чинилац специјализованог или професионализованог прилаза говору каткада доноси постојећим речима и сасвим нове, аутономне значењске огранке.

У реченици „Он се држи политички неутрално” прилог *политички* има своје стандардно и етимолошки оправдано значење: „у погледу политике, политичких назора”. Али ће се данас чути и овако: „Он је својим читаоцима приступао врло политички”, што значи „политизирано” или „идеологизирано”. Стандардно је ако се каже „Она је телесно пропала” — „у погледу телесног, физичког здравља”; међутим, у говору ликовних уметника се може чути: „Светац на икони делује превише телесно”, то јест „непродуховљено”, или је одвећ пуначак, румен, што му према канонским представама не приличи.

7.4.2.0. Даље настаје проблем умереног значења у прилозима уопште, који је већ био споменут (т. 6.3.3.2). Уз њега иде питање о томе да ли се сва стандардна и нестандардна значења крећу паралелно у придевима и прилозима, или могу постојати значења која су остварива у једној од тих двеју врста а неостварива у другој.

7.4.2.1. Судаћи по грађи у реченицама, која данас у тој области није још довољно богата ни илустративна, а такође и по стилу у модернијој публицистици и лепој књижевности, нове нијансе значења придевско-

-прилошких лексема стварају се махом у везама прилога са глаголима, дакле у прилозима.

У првом брeју часописа „Интервју” за 1982. годину налазимо: „У филмској серији ликови су дати веродостојно, њихов чин усправно”. Истина, у овој семантици прилога још је жива асоцијација са придевским семантиксом која није необична: „усправан чин”, „усправно држање пред непријатељем”. Даље, у „Политици” од 20. II 1982. г. читамо: „Настојало се да се роман донесе колико је могућно прецизно и урађено”. Примећује се разлика између, нпр., „урађен роман” („довршен”) и „донети роман урађено” („дотерано”). Тачније речено и у придевској употреби може да се назре нова семантика („дотеран”, „складан”), али се она подупиरे изразитијим испољавањем у прилогу. Као што се види — и кас што је приметила М. Ивић, т. 5.3. — помоћу прилога се исказују разне околности које доприносе формирању утиска о начину вршења радње. По нашем мишљењу, ово представља једну од нових тенденција, која захваћата све шири круг прилога, читаву појавну област а не само појединачне случајеве.<sup>52</sup> Имамо у виду дачашње наглашено стилизоване, каткада стилски претенциозне обрте типа „Тужно спава природа под снегом”, „звучати рољасто”, „звучати топло”, „Деволка се чешља вунено”, „Његово гебање одзвања четвртасто” итд.<sup>53</sup> Наишши смо на примере код књижевника Добрице Ђосића „Он иситњено хрч”, „Симка изломљено уздахну”, „Поред њене руке цркнуто ражаби се . . . кеса”, „Штап је по турској калдрми лупкао . . . густо”.<sup>54</sup> У овом тексту већ су споменути примери „заборављено живети”, „заборављено млетити”, „кабасто упасити” и др. (т. 6.3.3.2). Ту и тамо се нађу и други разноврсни примери: „Старији Конфино . . . стајао је ведро” (Десанка Максимовић, забелжено у Речнику САНУ под ведро<sup>2</sup>).

7.4.2.2. Тешко је увек рећи где су наше језичке навике више нарушене новином значења адверба а где самом адвербијалном употребом познатог значења, тј. новином адверба. Начелно се мора закључити да се у прилозима самим чином адвербијализације придева ипак не стварају таква нова значења која не би могла живети и у придевима. Приоритет у многим случајевима припада прилогу — приоритет у смислу први пут употребљеног примера или фреквенције употребе; али се таква нова

<sup>52</sup> У старим текстовима се такође запажа већа него данас слобода у повезивању извесних прилога са извесним глаголима, о чему сведоче примери *вгело и много вастордно шпгаћ, радостно vidim, тихо stanu, neveselo stajahu, ходите просторно и здраве, hromo gredem* итд. (М. Ивић V, 13—17). Ово оправдано подстиче на закључак да су прилози у овом типу синтагми, али не и са истим „трендом” као данас, били некад у широкој употреби. Разне врсте употребе доживљавају племе и осеке током векова. (Рецимо — словенски тип исказа „мрачно је”, „вруже је”, „мучно ми је” неприметно се повлачи у српскохрватском језику пред типом „мрак је”, „вручина је”, „мука ми је”.)

<sup>53</sup> И. Грицкат, *Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима*, Наш језик 11/3—4, 69—80; И., *Zur Geschichte des Wortschatzes der serbokroatischen Schriftsprache*, *Anzeiger für slavische Philologie* 6 (1972, Визбаден) 27—33, где се на стр. 32 истиче да су у том погледу могућности руског језика мање.

<sup>54</sup> И. Грицкат, *Стилске фитуре у свейлу језичких анализа*, Наш језик 16/4, 232—233.

нијанса реверзибилно увек да прелити и у придев. Помињани примери „заборављено живети”, „кабасто упасти” могу се трансформисати у „заборављен живот”, „кабаста пад”; „политички приступити”, „телесно деловати” преносиво је у „политички приступ”, „телесни (превише телесни) изглед”; исто тако и у свим малопре наведеним примерима: „вунена фризура”, „четвртасто певање”, „изломљен уздах”, „густо лупкање” итд. Понекад наилазимо и на примере придевске употребе оних семантичких прелива које данас, према показаној стилској техници, пре очекујемо у прилозима. У првом броју часописа „НИН” за 1982. г. прочитали смо: „Новела је написана у жутољубичастим, понекад отровно зеленим, понекад кармински пригушеним бојама”. Пишчева визија, кад је већ била таква, могла је да се искаже и друкчије: „Новела је написана некако жутољубичасто ... отровно зелено ... кармински пригушено”.

То што је језичко искуство склоно схватању да подручје семантичког богаћења лежи првенствено у прилошко-глаголским а не у придевско-именичким везама, поткрепљује се чињеницом да прилози одиста и нагињу томе да им укупна семантика буде више покривена фигуративношћу него што је то случај код придева. Ово би била тема за засебну студију, па ћемо овде само подсетити на то да се у прилогу каткада не могу реперкутовати она основна непренесена значења која постоје у придеву. Споменуто је (т. 6.3.3.2) да се у прилогу *илуво* не јавља значење *surdus* у физиолошком смислу. С тим у вези треба још једном подвући да се питање о томе када је и у коликој мери наступила права значењска новина (било у придеву, било у прилогу) мора у лексикографском поступку решавати од случаја до случаја.

7.4.3. Показане неуобичајене синтагматске везе представљају један од симптома осавремењавања језичког израза, који се уклапа у ширу тежњу ка наоко инкомпатибилним додирима у књижевности, а и у уметности уопште. Значењски судари се превазилазе у створеном вишем квалитету: тиме треба да се разбија тромост дословног разумевања, да се буди машта, а уједно се штеди у употребљеним средствима. Даље асоцијативно богаћење отвара путеве небројеним новим могућностима синтагматизовања. Претпоставимо, рецимо, „виолетно грми” (о грмљавини из врло тамних, љубичастих облака), „угласто грми”, „меко грми”, „гвоздено грми”; „петокрако одјекује смели бат корака” (о неком маршу партизана, понетих својим убеђењима) или сл. Истина, просечни језички представник осећа у таквом иновирању међаш иза кога — барем засада — нове везе губе разумљивост а тиме и оправдање. Речник САНУ је дао као одредницу прилог *изломљено*, са дефиницијом „искидано, испрекидано; скрхано”. Примери су „изломљено причати”, споменуто Ћосићево „изломљено уздахнути” — којима одговарају прва два прилога у синонимској дефиницији; трећи пример садржи „изломљено знати” (реч је о суморном предвиђању), за које је духовито нађена дефиниција „скрхано”. Чини се да тај спој није успео, а није ни извесно да ли је тумачење сигурно погођено у односу на пишчеву замисао (писац је Новак Симић).

Не треба сметнути с ума да постоје могућности и за стварање нових прилошко-придевских спојева, који доносе донекле сличну проблематику. Напред је наведен пример „загаламљено огромни колодвори”, може се рећи „виолетно тежак облак” и слично. Као што је већ примећено, ова врста синтагми се у расправама почесто занемарује; али из одређених разлога, који су по нашем мишљењу не само језички, већ задиру у дубље когнитивне и имагинативне сфере, стваралаштво у везама „прилог + глагол” има шире видике него у везама „прилог + придев”.

8.0. У раду I Милке Ивњи говори се о прилозима као о лексичком језгру предиката. Желећи да проверимо да ли се овај положај прилога дефинише посебно у Речнику САНУ, и како се у том случају дефинише, направили смо мали избор одредница, подељен у три групе: а) примери типа „важно је да . . .”, б) примери типа „ми смо живо, здраво”, в) примери типа „данас је ведро”.

8.1.1. *Важно*. Дато је само једно значење „на важан начин, важна изгледа, озбиљно, значајно”. Међу примерима има један са позицијом прилога која нас сад занима: „Важно је да сам слободан”,<sup>55</sup> поред неколико друкчијих.

*Добро*<sup>2</sup> (и компаратив, суперлатив). Одговарајући предикатски положај је запажен, али је у хијерархији дефинисања стављен на подређено место, пошто су примери с таквим положајем дати у више тачака, под разним тумачењима. Под 3.а.1) стоји: „као одредба физичког или здравственог стања субјекта . . . кад се указује на релативно повољно стање или побољшање код болесника” („Није му било боље”, „Човеку није било некако најбоље”). Под 3.б.: „кад се указује на повољне животне прилике . . . богато . . . удобно, угодно, без неприлика” („Добро му је као на Божић”; али овде и пример „Отац је добро стајао” — дакле, реченична позиција је занемарена). Под 4.б.: „кад се износи сцена нечега: препоручљиво, упутно; повољно, прихватљиво” („Добро је понети вунени плед” и други примери истог типа).

*Лейо*. Предикатски положај је дат под 1.г., и то овако: „добро, упутно, паметно” (само један пример: „Лепше ми је било мучати”).

*Лђше*. У првом од два подзначења чита се „неповољно, зло, рђаво” („Тамо теби лоше бити неће”, али и: „Ви ћете врло лоше свршити”).

Из овог кратког прегледа се види да Речник не придаје разгледаном синтаксичком моменту увек ранг значења. Уколико се тај моменат ипак издваја, дефиниције које се на њега односе међусобно су неуједначене („као одредба . . .”, „кад се износи оцега . . .”, а могу се обликовати и сасвим исто као кад се објашњава прилог уз глаголе или придеве — *лейо* 1.г.: „добро, упутно, паметно”).<sup>56</sup>

Питање о томе да ли је прилог у оваквој предикатској служби семантички аутономан у поређењу с другим службама, да ли би у неком идеално уређеном описном речнику заслужио увек одвојену и униформну

<sup>55</sup> Примери се дају упрошћено и према потреби нормирано.

<sup>56</sup> У дефиницији добро<sup>2</sup> 3.а.1) додат је диференцијални податак: „често са субјектом у дативу”.

обраду, и какву — своди се на нешто сложенији проблем: да ли, наиме, исти прилог уз безлично *бити* (а то и јесте позиција коју разгледамо) може или мора значити нешто друго него уз остале глаголе. Сродан је положај прилога, и са сродном проблематиком, уз неке друге глаголе употребљене за безличну предикацију: „Добро изгледа кад се ђаци облаче скромно”, „Сад ми лепо иде”, „Чини се лепше ако се жбуње поткрешз” итд. А ово је, опет, сасвим сродно са „Добро изгледају ђаци кад се . . .” и др. Закључујемо да размотрени синтаксички положај у начелу не доноси лексичко-семантичку новину. У лексикографији се ти случајеви понекад одвајају због њихове упадљиве синтаксичке разлике у поређењу са осталима, као и због учесталости.

Додуше, услед те разлике у синтаксичкој позицији баш и настају потребе за друкчијим формулацијама при дефинисању, мада не обавезно. Тако, нпр., „Ви ћете лоше свршити” = „на лош начин”, али „Тамо теби лоше бити неће” ≠ „на лош начин”. Међутим, код примера показаних поводом *добро* — „Добро изгледа кад се ђаци облаче . . .” и „Добро изгледају ђаци . . .” — дефиниција „на добар начин” не пристаје ни уз први ни уз други случај. Према томе, овим се није зашло у проблем различитости значења прилога кад он стоји у тзв. језгру предиката или кад стоји уз глагол, него у проблем формулације „на X начин”. Та формулација, због властите структуре, не одговара као речничко тумачење положају у језгру предиката, она се с њим не може синтаксички идентификовати; а пошто ни правом адвербијалном положају не одговара увек, постаје јасно да се њеном применљивошћу одн. неприменљивошћу не доказује семантичка аутономност лексеме стављене у језгро предиката, већ се доказују неке значењске особености саме те лексеме („начин”), о чему ће даље још бити речи (т. 9). — Формулације „као одредба . . .”, „кад се указује . . .” и сл. које се употребљавају за дефинисање предикатског језгра само су техничко истицање посебности прилошке позиције.

8.1.2. *Весело*. Дели се на два значења, од којих је друго почетни део полусложеница. Под 1.: „на весео начин, радосно, расположено” — и нема примера са траженим положајем („Ми смо весело”).

*Добро*<sup>2</sup>. Под 3.а.2): „као одредба физичког стања субјекта . . . кад је реч о добром стању уопште: у добром стању, здраво” („Ми смо добро”, „Добро је са здрављем”, „Твоје су птице и цвеће врло добро”). Има и овакав пример: „Стојте добро! И хтеде да крене”. Али у истој тачци има и ово: „Јеси ли добро поранио?”, где се прилог наслања на глагол, при чему је и сама припадност примера датој дефиницији неизвесна.

*Живо*. Под 7. је речено „народски (у устаљеним обртима): у животу, жив, читав (обично при поздрављању или заклињању)”. Пример: „Здраво ли си, жазо ли си” и други слични.

*Здраво*. Позиција која је овде у питању даје се одмах на почетку, као најтипичнија за одредницу. Под 1.а.: „У повољном здравственом, физичком стању, у добром здрављу” („Рекли су да су здраво”, „Је ли здраво коњ зеленко” и други примери истог типа). Под 1.б.: „у животу,

у снази; без ране, погибије, невоље, губитака у људству”. Овде је један необичан пример: „Не бојим се цара ни везира, док је здраво цара русијскога” — падеж измеђен, вероватно, због метрике. Други су примери за друкчију употребу: „Оде здраво”, „Вратили су се здраво”; уз инфинитив: „Могоше ли здраво путовати” и др. Један пример показује недвосмислено адјективну а не адвербијалну службу, и ту се прилог односи на објекат реченице: „Пропустише га здраво”. Под 1.в.: „у вези с речју глава . . .” („Здраво моја на рамену глава”). Под 1.г.: „у устаљеним обртима (у поздравима, заклињању и сл.), често са избледелим значењем” („Здраво да си”, „Здраво-живо”, „Тако здраво сјутра освануо”).

Овај тип употребе прилога, везан за старији и народскији израз, запажен је у лексикографији и издваја се по правилу у посебне тачке. Уопштено се може закључити да се и то издвајање врши више због тога што је употреба синтаксички и стилски маркирана, а не из аутентичних семантичких разлога. Показани синтаксички положај не мења основно значење прилога.

8.1.3. *Вђдро*<sup>3</sup>. Дато је једно значење: „на ведар начин, са ведрином; весело, радосно; бодро, оптимистички; јасно, разговетно”. Сви примери за „ведрину” су са помереним значењима, док је метеоролошко значење испуштено.

*Вейровиѿо*. „са много ветра” („Било је ветровито”).

*Кишовиѿо*. „с кишом, с пуно кише” („Како је напољу? Хладно и кишовито”).

У оваквој синтаксичкој позицији нисмо нашли у Речнику САНУ прилоге *кишно*, *лејо*; прилог *вруће* обрађен је тако што су заједно дата и метеоролошко и фигуративна значења, и прави адвербијални положај и положај у језгру предиката. Према томе, ова семантичко-синтаксичка ситуација није много ни разрађена ни запажане у лексикографском поступку. Треба скренути пажњу на то да се у њој употребљавају, на једној страни, прилози специјалне семантике (*кишовиѿо*), који само понекад развијају даља, преносна значења (*ведро*), а на другој страни, прилози општијих значења који се могу специјализовати и за ову семантику (*лејо*). У оба случаја метеоролошко значење изискује посебну речничку идентификацију, док синтаксички положај то не изискује („У брдима је данас кишовито” — „Брда данас делују кишовито”).

8.2. Разматрање прилога у оваквом аспекту наводи поново на већ познати закључак да је језик богатији него сва постојећа теорија о њему. Тако, нпр., обрада прилога *добро* указује на појачану склоност ка депредикативизацији (изостављању личног глаголског облика) приликом употребе у предикатском језгру (4.а.: „Далек’ боље и без среће бити, нег’ без љубве живот проводити”; 4.в.: „Ако има новаца, добро”). Обрада речи *здравио*, како се видело, открила је могућност да се у показаном сешифичном случају прилогом одређује и објекат. Обрада *лејо*, у одељку где се дају изрази, показује да се у тип „бити лепо с неким” интерполира и подтип „бити у лепо с неким” („Ја сам с шурам’ био у лијепо”), макар

та употреба била територијално сасвим ограничена. Овакве појаве су споредне за језик, али ништа није тако неважно да се на то не скрене пажња.

9. Напред је изнето како М. Ивић одваја случајеве где прилози могу да се протумаче као „на X начин” од случајева где то није могућно: *брзо* ≠ „на брз начин” (поводом чега смо додали малу дискусију у т. 7.4.1). Ауторка разгледаних расправа има веома суптилна запажања о томе у којим положајима и због чега ова формула одговара одн. престаје да одговара прилошкој семантици, тако да овде није потребно понављати њене аргументе. С друге стране, споменуто је како Речник САНУ релативно често даје уз прилоге дефиницију „на X начин”, где је X етимолошки или само значењски корелат прилога у облику придевске речи.

Није искључено да лексикографи понекад злоупотребљавају формулу „на X начин” као конвенционалан и кратак пут до дефиниције адверба. Управо је прилог *брзо* под 1.а. — а то је семантички огранак о коме је напред било речи — протумачен као „на брз начин . . .”, и то у вези с примерима „Брзо се спремио”, „. . . што најбрже можеш”, „Једе брзо”, „. . . да се што брже донесе”, „. . . тим брже извршити”. Свакако се не може „моћи на брз начин”, нити „донети на брз начин”, и једва да се може „јести” или „спремати се” „на брз начин”; допустиво је „извршити на брз начин”. У овој и у сличним дефиницијама постоје допунски делови који, уколико су адекватно смишљени, исправљају такве значењске дисонанце и добро долазе у многим случајевима. Примери показују колико су битне танане семантичке одлике самих прилога, затим њихових управних речи, тј. глагола, па евентуално и целе реченичне ситуације, а чак и онога што се подразумева под речју „начин”. („Начин”, Art, modus, способ, може се тумачити двојачко, што потврђују многи већи речници са различитих језичких подручја: а) облик поступка, његов дати изглед, б) пут, метод, средство за остваривање поступка.) Пажљиво разгледање разноврсних примера пружило би богату грађу за појединачне анализе, где би ставови М. Ивић били најбоља полазна основа.

10.1. У расправама М. Ивић помињани су прилози који имају опречна значења а при том различите импликације: „Они су победили, што је невероватно”, али не и „Они су победили, што је вероватно”; или: „Они су, несумњиво, победили”, али не и „Они су, сумњиво, победили”. Речи се не могу програмирано семантизовати синтаксичким путем, не може им се придавати одговарајуће значење по аналогiji са неком другом речју у истоветном реченичном положају. Овде лексемама *вероватно* или *сумњиво* не можемо утиснути антонимијско значење према *невероватно* или *несумњиво*. Из различитих разлога адверзативни прилози (уосталом, и друге врсте речи) понекад не могу функционисати паралелно: „Ти си се око тога непотребно трудила”, али не и „Ти си се око тога потребно трудила”; „Он је ову промену сасвим тачно приметио”, али не и „Он је ову промену сасвим нетачно приметио”. У дру-

гим и друкчијим случајевима усаглашеност се успоставља: „Могуће је да су победили” — „Немогуће је да су победили”.<sup>57</sup> Сложеним нитима ова су питања повезана са оним о чему је било говора у нашој т. 7.

Не треба сметати с ума промене које настају уколико се речима које учествују у тим исказима помера синтаксичка улога, а исто тако и раније спомињана окарактерисаност: тада се појављују друкчије могућности или немогућности у овој сфери.

Тако, реч *невероватно* може бити, исто као и *вероватно*, предикатско језгро у значењу степена на скали неке вероватноће; у том су случају паралелне конструкције прихватљиве: „За црне рупе се каже да су или места где се догађа гравитациони колапс, што је вероватно, или да је то оптичка варка, што је невероватно”.

Пример „Они су, сумњиво, победили” делује неупотребљиво када се супротставља примеру „Они су, несумњиво, победили”. *Несумњиво* изражава модификацију реченичног садржаја, док *сумњиво* не може на тај начин да модификује реченицу. Али се ова два прилога могу преријентисати тако да постану модификатори глагола. Испрва би пример „Они су сумњиво победили” изгледао некоректно због тога што уобичајено значење прилога не пристаје уз значење глагола; ипак се у разумевању речи може извршити мали помак: у реч *сумњиво* да се уградити семантика „на неисправан начин, без поузданих доказа да је радња извршена морално чисто” — и тада се реченица „Они су сумњиво победили” не чини више погрешном. Покушавамо да то исто, само супротност значење унесемо у прилог *несумњиво*: „Они су несумњиво победили” — „без замерки на моралном плану”. Језичко осећање се противи таквом схватању

У некој модерној лабораторији где се проучава субатомска физика можда би се могла чути реченица: „Он је ову промену сасвим нетачно приметио” — појава протона се догодила у моменту X, а он ју је регистровао у моменту Y и при том јој дао погрешно тумачење. Овде би се просто констатовало како је контекст унео у прилошко-глаголску синтагму такав семантички призив да је исказ постао остварив. Чини се, међутим, да у овом последњем примеру опет имамо, у заметку, својеврсну жаргонизацију, и то у глаголу „приметити”. У датој струци посматрање и примећивање посебно су важни процеси, у „примећивање” не смеју да се поткраду грешке које би се односиле на одређене, врло релевантне а врло танане елементе посматраних збивања. Такво примећивање може, дакле, имати своје степене тачности.

10.2. Отвара се питање о томе да ли се лагана измена значења у глаголу догађа сама по себи, захваљујући стварности на коју се глагол односи, или у спрези са прилогом одн. прилозима, као и о томе да ли

<sup>57</sup> У литератури се и на друге начине спомињу „неочекиване асиметрије”: нпр., „бесрамни напад” и „срамни напад” значе исто; постоји „бестидан напад” али не и „стидан напад” (Р. Бугарски, Увод за књигу Б. Л. Ворфа, *Jezik, misao i stvarnost* [превод], 1979, Београд, 16). Разумљиво, сваки случај има своје објашњење. — На стилском плану, у иронији, метонимији и сл., може се знатно шире управљати пресмишљавањем. — Код М. Ивић о томе опширније у раду II, такође III, 8—9.



спрега, у начелу, може бити повратна, да ли између глагола и наслоњеног на њега прилога струје силе које узајамно утичу на семантичке призвуче у обема речима.

Потенцијални садржаји оваквих веза а тиме и њихових саставака не дају се засада обухватити никаквим схемама. Ни о лексикографској компетенцији поводом ових прелива у значењима прилога не може се говорити уопштено.

\*

11. Све што је речено сведочи о непрекидном гibaњу, како у ставовима граматичара, тако и у самом језику. Што се тиче граматичких учења, видели смо да су после специфичних, последњих одјека средњовековне науке и после достојног учешћа у европској лингвистичкој класици дошле на ред дубинске анализе у разним својим видовима, како је то овде било узгред назначено. А што се језика тиче, постоје, различито у различитим епохама, „немирна подручја”, разбацана међу „умиреним”, слично труским или вулканским. Међу такве данашње појаве, синтаксички активне, у српскохрватском језику, поред прилога у показаним секторима, спадају феномени појачане транзитивизације („уписати факултет”, „уселити станове”, напоредо са већ устаљенијим „горети петролејку”, „шетати сина” итд.), лагано губљење видских разлика код одређених глагола или у одређеним реченичним положајима, о чему смо писали више пута, затим слободнија употреба појединих падежа, углавном код писаца (инструментал: „Он није могао ћутањем то да трпи”, „Јутро се наставља мислима последњих несаница”; генитив: „песница дрена”, „бусен главе”, „хлеб срца”<sup>58</sup>); пасивизација и номинализација нарочито публицистичког језика, повратак „на мала врата” словенских партиципа („ротирајућа звезда”, „крстарећа ракета”, поред још слободнијег „извештавајући искази”, „одређујућа компонента” у политичким, филозофским и сличним текстовима) и још понешто.

Данашњи логички закључци не гарантују да су њима обухваћене све могућне сутрашње везе између појмова одн. наше сутрашње поимање данашњих постојећих веза. Владавина логике у језику тиме се уопште не побија, најмање због било каквих предрасуда о различитом савршенству различитих језичких система. Обрато, показује се да човек који говори има неограничене, чак збуњујуће способности да се пробија кроз неколико нивоа логичнога, наилазећи на све сложенију међузависну смисаоност.<sup>59</sup> Ако то вреди чак и за егзактну науку, која

<sup>58</sup> *Стилске фигури* ... (бел. 54) 229 и 231, из језика књижевника Д. Ђосића.

<sup>59</sup> Обични примери из штампе: „Овај подрум се понаша дикенсовски”; „Нова ревија [нови часопис] очито се догађала” [још пре него што је почела да излази, тј. већ се тада о њој исправљало]; „Зубни лекар Х овакву вилицу досад није доживео”, итд. Наведене реченице пружају примере за она померања у речима (овде сва три пута у глаголима) за која лексикографија даје решење у облику квалификације „фигуративно”, без тумачења (чест поступак у Речнику САНУ). Управо тако „фигуративно” употребљене речи, засад само сублексикографски померене у својим значењима, пружају грађу за даљу, егзактну и разноврсну детекцију семантике.

се сада деегзактификује у смислу откривања непознатих и неслућних факата, неуклопивих у класичну логику,<sup>60</sup> утолико пре вреди у непрегледној области слободног изражавања, информативног или експресивног, где постоје широке могућности за стварање сасвим нових значењских спојева и семантички плодних сукоба. Нека до краја промишљена граматика, вероватно, неће никад бити написана.

Београд

*Ирена Грицкаћ*

## Z u s a m m e n f a s s u n g

I r e n a G r i c k a t

### ÜBER DIE ADVERBE IN DER SERBOKROATISCHEN SPRACHWISSENSCHAFT

In der Arbeit wird vor allem auf die Verschiedenartigkeit der Problematik hingewiesen, die mit den Adverbien als grammatikalischer Art verbunden ist. Weiterhin wird die Übersicht der Deutungen gegeben, die im Laufe der Geschichte der serbokroatischen Grammatik anlässlich dieser Wortart gegeben worden waren: angefangen von dem bekannten Werk Meletije Smotrickis (eine Variante, die in Rimnik 1755 gedruckt wurde), über Vuk, Daničić, A. Veber Tkalčević, S. Sretenović und andere neuere Forscher bis M. Stevanović und Zagreber Kollektivwerk „Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika“ („Handgrammatik der kroatischen Literarsprache“). In nachfolgender Darlegung werden die diesem Thema gewidmete Beiträge M. Ivićs sowie auch die Art der Ausarbeitung der Adverbien im grossen Wörterbuch der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste kurz besprochen.

Die Autorin gibt ferner einige ihrer Bemerkungen über die Möglichkeit der lexikographischen Ausarbeitung dieser Wortart, über die verschiedenen Konnotationen in den Adverbien abhängig vom Kontext, über die Jargon- und anderen Verschiebungen der Bedeutung bei den Adverbien, besonders in der neueren Zeit.

<sup>60</sup> Савремена физика увелико саопштава о томе. Наводимо примедбу нађену у једном лингвистичком раду: „Нови типови логике могу нам постепено помоћи да разумемо ... како то да феномени који се ругају чврстом здравом разуму недавне прошлости могу и поред тога бити стварни“ [реч је о компонентама материје којима се бави физика], Б. Л. Ворф, *о.с.* 159—160.